

DIMITRIE MOLDOVAN — FIU AL DEVEI ROLUL LUI ÎN VIAȚA POLITICĂ A TRANSILVANIEI DIN PERIOADA 1848-1867

Liviu Botezan

I. PARTICIPAREA LUI DIMITRIE MOLDOVAN LA REVOLUȚIA DIN 1848-1849

Dimitrie Moldovan a fost unul din cei mai de seamă intelectuali români de la mijlocul secolului al XIX-lea care și-a pus cunoștințele și talentul în slujba luptei de emancipare națională în frământata perioadă dintre 1848-1867. Născut la Deva, în 1811, într-o familie de comercianți și proprietară a unei exploatări aurifere, a urmat rând pe rând „școala de normă” din Zlatna, gimnaziul superior german de la Sibiu, politehnica din Viena și Academia montanică sau minieră de la Schemnitz. Școlile absolvite i-au adus diploma de inginer specializat în minerit și i-au ajutat să-și însușească latina, germana și maghiara¹.

Până în primăvara anului 1848 s-a ocupat cu administrarea minei de aur a tatălui său de la Băița. Două documente păstrate în arhiva familiară demonstrează că el s-a străbuit să-i apere pe minerii din această localitate de abuzurile autorităților nobiliare comitatense. Cel dintâi datează din martie 1848 și reprezintă un memoriu, însoțit de acte justificative, înaintat comisiei de recrutare, prin care aducea argumente în favoarea eliberării minerului Oswald Ferenc, tată a mai mulți copii, încorporat, contrar dispozițiilor legale în vigoare, sub pretextul vagabondajului. Al doilea document, din aprilie același an, l-a elaborat la solicitarea obștii de miniери din Băița, fiind iscălit de reprezentanții acesteia. Prin el minerii cereau pe un ton mai energic eliberarea tovarășului lor Oswald Ferenc. D. Moldovan n-a ezitat să contribuie la redactarea celui de-al doilea memoriu, deși în urma celui dintâi dregătoria comitatensă a încercat să-l intimideze, punându-i casa sub supraveghere și aducându-i acuza de tulburător al ordinii publice constituite².

1. C. Diaconovici, *Enciclopedia română*, tom. III, Sibiu, p. 314; S. Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848-1849*, vol. II, Sibiu, 1944, p. 147.

2. Arhivele statului Cluj-Napoca, *fond, Arhiva familiei Dimitrie Moldovan*, ms. nr. 15.

După declanșarea revoluției se va antrena în lupta de eliberare socială și națională. Va participa la Adunarea Națională de la Blaj din 15-17 mai 1848. Cu această ocazie va rosti și el jurământul că va rămâne toată viața credincios națiunii. În cea de a treia zi a Adunării va fi ales printre membrii delegației căreia i se va încredința misiunea de a prezenta împăratului de la Viena programul revoluționar în 16 puncte sub forma unei petiții. La Viena va fi unul din delegații care-și vor manifesta nemulțumirea față de înmânarea petiției funcționarului imperial Eszterházi și nu direct împăratului, așa cum hotărâse Adunarea Națională de la Blaj. Esterházi a putut astfel să tergiverseze primirea delegației de către împărat până în 11 iunie, după ce în ziua precedentă monarhul sancționase legea uniunii. În timpul cât a stat în capitala monarhiei, D. Moldovan a reușit să convingă redacția ziarului „Wiener Zeitung” să-i publice un articol referitor la protestul românilor față de legea uniunii forțate a Transilvaniei cu Ungaria, votată de Dieta stărilor privilegiate de la Cluj, pe care o susținea guvernul nobilimii liberale de la Pesta. Articolul lui D. Moldovan a fost reprodus spre mijlocul lunii iunie de „Siehenbürger Bote” și de „Budapesti” Közlöny hivatalos lap¹³.

Răspunsul evaziv al monarhului la revendicările românilor i-a determinat pe cei mai mulți membri ai delegației să se reîntoarcă acasă. Excepție au făcut D. Moldovan, T. Cipariu, I. Ighianu, P. Dunca și I. Bran, care s-au oprit la Pesta timp de câteva săptămâni, deoarece episcopul Șaguna îi propusese guvernului provizoriu ungar ca membri suplimentari ai comisiei regnicolare. Această comisie, în care n-au fost admiși inițial decât Șaguna, Lemeni și avocatul Bohățel, fusese desemnată de Dieta stărilor privilegiate de la Cluj pentru a definitiva amănunțele uniunii și a le înainta noului Parlament al Ungariei, sub forma unui proiect de lege. Până la urmă, datorită opoziției președintelui comisiei regnicolare, care nu era altul decât contele Teleki József, guvernatorul Transilvaniei, cei cinci propuși de Șaguna vor fi admiși numai cu vot consultativ. D. Moldovan, P. Dunca și I. Bran s-au conformat dispoziției Comitetului Național de la Sibiu de a nu accepta situația de membri cu vot consultativ și au revenit în Transilvania. Din cele ce i-a relatat ulterior lui G. Barițiu reiese că înainte de a părăsi Pesta în septembrie 1848 au fost în audiență la primul ministru Batthyány Lajos. Acesta le-a pretins ca reîntorși acasă să contribuie la pacificarea românilor răsculați din Transilvania. I-au răspuns că „nici pro nici contra nu vom putea face ceva, după ce nici noi nu ducem nimic deschis poporului în cauza lui”. Doar T. Cipariu și I. Ighianu au decis să mai rămână un timp la Pesta pe considerentul că aici, ca și la Viena, era necesară prezența unor reprezentanți ai românilor transilvăneni care să-i țină la curent pe confracții lor cu evoluția evenimentelor din cele două capitale⁴.

3. G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 169-170; *George Bariț și contemporanii săi*, vol. V, București, 1981, p. 123-124.

4. G. Barițiu, op. cit., p. 16-178.

Proiectul de lege al comisiei regnicolare nu va mai ajunge să fie discutat în Parlamentul de la Pesta, deoarece în septembrie evenimentele se vor precipita, ducând monarhia habsburgică în pragul războiului civil. În această conjunctură se va desfășura, între 15-25 septembrie, a treia Adunare Națională de la Blaj. D. Moldovan va fi și de astă dată prezent în orașelul de la împreunarea Târnavelor, aducându-și aportul la dezbaterile problemelor de interes național și la adoptarea hotărârilor impuse de momentul istoric respectiv. Printre ele a figurat și aceea referitoare la înarmarea poporului român și organizarea unei gărzii cetățenești pentru a se apăra de abuzurile și silniciile celor constituite sub patronajul nobilimii maghiare încă din primăvara anului 1848. La 3 octombrie, Comitetul Național ales de Adunarea din mai a și propus Comandamentul militar suprem de la Sibiu organizarea gărzilor cetățenești în comitatele și districtele românești sub forma unor legiuni sau prefecturi, care urmau să fie alcătuite din tribunate, tribunetele din centurii iar centuriile din decurii. Comandantul suprem, generalul Puchner, a ezitat câteva zile să accepte propunerea Comitetului Național, mai ales că încă nu-l recunoscuse oficial. Dar după ce a aflat de omorârea generalului Lamberg de către masele revoltate din Pesta și a devenit clar că evenimentele se îndreptau spre un război civil, s-a decis să trateze cu Comitetul Național Român. A condiționat însă recunoașterea acestuia de restrângerea lui la șase persoane care să cunoască bine limba germană și să se stabilească la Sibiu pentru a putea colabora cu el rapid și eficient. Noul Comitet, numit oficial de pacificațiune, dar care se va intitula al Națiunii Române, a fost constituit inițial din A.T. Laurian, T. Cipariu, N. Bălășescu, I. Bran și Fl. Micaș, avându-l ca președinte pe S. Bărnuțiu. Din cele relatate de G. Barițiu rezultă că acest comitet va deveni în curând în ochii maselor un „Guberniu românesc”. Denumirea se explică prin aceea că spre sfârșitul lui octombrie și pe parcursul lui noiembrie, paralel cu organizarea legiunilor sau prefecturilor, Comitetul a trecut la instituirea unor noi autorități civile în fruntea câtorva comitate și districte. Noile autorități vor fi parțial românești și le vor înlocui pe cele nobiliare ca urmare a succeselor înregistrate până la 1 decembrie 1848 de trupele austriece, în colaborare cu unitățile de voluntari români, în acțiunea de dezarmare a gărzilor cetățenești maghiare. Semnificativ în acest sens poate fi considerat raportul înaintat la 16 octombrie baronului Vay Miklós, Comisar al guvernului ungar în Transilvania, de către groful Kuun Gothard, care a îndeplinit funcția de jude suprem administrator al comitatului Hunedoara din primăvara anului 1848, când Vasile Nopcea și-a dat demisia din dregătoria de comite. Din raport reiese că datorită înaintării spre Deva a unităților de voluntari români și companiilor regimentului de grăniceri de la Orlat care staționau în Țara Hațegului, judele suprem Kuun Gothard a fost nevoit să se refugieze spre Ungaria, împreună cu subalternii săi.

Se impune să se precizeze că în timp ce legiunile sau prefecturile, având cu precădere un caracter semimilitar, se puteau organiza două în același comitat sau una pe mai multe județe, noile dregătorii își vor exercita autoritatea la nivelul unei singure unități administrative. În unele comitate ca Alba de Jos și

Târnava, precum și în districtul Făgăraș, instituirea noilor autorități civile s-a făcut pe baza unor alegeri libere, la care au luat parte atât locuitorii români, cât și cei maghiari și sași. Dar în comitatele Zarand și Hunedoara desfășurarea răzbiului civil n-a mai permis efectuarea alegerilor. Noii funcționari sau dregători vor fi numiți de Comitetul Națiunii Române și vor fi confirmați de Comandamentul militar suprem de la Sibiu. Datorită acestui fapt în fruntea noilor autorități civile vor figura un fost ofițer austriac în retragere și un intelectual român. De altfel, în Zarand, prefectul legiunii de aici, I. Buteanu, care va îndeplini și funcția de jude administrator al comitatului, a trebuit să împartă puterea cu căpitanul Turbat din regimentul nr. 1 de grăniceri de la Orlat, fără a a apare vreo dată diferende între ei⁵.

La cârma comitatului Hunedoara au fost numiți maiorul rezervist Johann Cserbes (Czerbes sau Zerbes) și Dimitrie Moldovan, după cum reiese din adresa trimisă de Comitetul de pacificațiune tatălui celui din urmă, la 11 noiembrie 1848, prin care-l ruga să-i asigure celui dintâi o cazare corespunzătoare. Printr-o altă adresă, din 25 noiembrie, același comitet îl anunța pe D. Moldovan că prin scrisoarea pe care el i-a expediat-o lui I. Bran a luat act de intrarea românilor hunedoreni în drepturile lor prin instaurarea administrației românești. Dintr-un memoriu înaintat Cancelariei Aulice de la Viena de către D. Moldovan, în 1850, rezultă că el a îndeplinit funcția de înlocuitor al comitelui suprem din comitatul Hunedoara în intervalul dintre 15 noiembrie 1848 și 17 septembrie 1849. În acest interval de timp el a semnat diferite adrese, ordine și dispoziții cu titulatura de prim jude ori de jude suprem, cum i se spunea atunci locuitorului comitelui sau viitorului prefect din fruntea județelor. Comitetul de pacificațiune din Sibiu și unii funcționari care-i vor fi subordonați la nivelul cercurilor, plaselor și comunelor din comitatul Hunedoara, i s-au adresat în corespondența lor fie cu titlul de jude sau jude suprem administrator, fie cu acela de coadministrator. De fapt, cel care a condus efectiv comitatul a fost D. Moldovan. Cu toate acestea nici în cazul lui nu s-a menționat vreo fricțiune cu celălalt coadministrator, între ei domnind tot timpul o colaborare deplină⁶.

Comandamentul militar suprem îi va confirma pe cei doi coadministrații, împreună cu alți 40 de funcționari comitatensi, printr-un decret semnat de generalul Puchner cu data de 12 ianuarie 1849. În decret figurează printre dregătorii subordonați coadministrațiilor: prefectul Nicolae Solomon, viceprefectul Avron Telechi, tribunul Constantin Damian, inspectorii Anton Grigorescu, George Tăbăcaru, Iosif și Petru Moldovan, notarii Alexie Olariu și Iosif Panaiot, Nicolau Barb, etc⁷.

5. G. Barițiu, *op. cit.*, p. 314 și 375; S. Dragomir, *op. cit.*, p. 147; L. Maior, *Aspecte ale organizării administrative românești din anii 1848-1849*, în Acta MN IV, 1967, p. 563-569.

6. S. Dragomir, *op. cit.*, vol. II, p. 34-37 și 53-59; Arh. St. Cluj-Napoca, *fond. Arhiva familiei Dimitrie Moldovan*, ms. nr. 8 și anexele.

7. Rapoartele primite de D. Moldovan de la funcționarii comitatensi subordonați în lunile când a fost jude suprem administrator se păstrează la Biblioteca Academiei Române din București, în colecția de manuscrise donată de Nerva Hodoș. O bună parte din manuscrise a văzut lumina tiparului în vol. II al operei lui Silviu Dragomir, împreună cu o serie de adrese provenite de la Comitetul Națiunii Române din Sibiu, dar și de la Ioan Buteanu, prefectul legiunii zărăndene și de asemenea de la adjunctul acestuia căpitanul Turbat.

Atât ordinele și dispozițiile primite de D. Moldovan de la Comandamentul militar suprem și de la Comitetul de pacificațiune în noiembrie-decembrie 1848, cât și rapoartele subordonaților din acest interval de timp, reflectă sarcinile multiple și deosebit de complexe pe care el a trebuit să le rezolve în calitatea lui de jude suprem administrator al comitatului Hunedoara, în condițiile primelor săpătămâni ale războiului civil. Astfel, adresa Comitetului de pacificațiune din 22 noiembrie 1848 relevă că una din sarcinile de bază ale noii administrații românești a constat din asigurarea ordinii publice pe teritoriul comitatului. Prin adresă i se cerea pe de o parte să ancheteze ciocnirea de la Geoagiu dintre români și unguri, soldată cu morți și răniți, iar pe de altă parte să verifice veridicitatea informației dată Comandamentului militar suprem de către maiorul Teuchert despre amenințarea care ar fi planat asupra nobililor din comitatul Zarand și din „Țara Hațegului”, refugiați la Orăștie.

În 6 decembrie 1848, D. Moldovan a raportat Comitetului de pacificațiune că a efectuat ancheta la Geoagiu și Orăștie. La Geoagiu a constatat că ciocnirea s-a datorat împotrivirii membrilor gărzii cetățenești maghiare care au deschis focul împotriva „glotașilor” trimiși de I. Buteanu pentru a-i dezarma. Referitor la informația maiorului Teuchert preciza mai întâi că nu corespundea adevărului. Provenită din partea magistratului sau primăriei din Orăștie, ea demonstrează că patriciatul săsesc de aici manifesta o atitudine neloyală față de colaborarea cu românii. Românii nu intenționau în nici un caz să incendieze Orăștia, deoarece ei constituiau majoritatea populației orașului. Dând ascultare unei simple insinuări a magistratului, maiorul Teuchert și-a deplasat unitatea militară la Orăștie, lăsând deschisă granița dinspre Zam. Drept urmare, insurgenții unguri au putut pătrunde pe aici în comitatul Hunedoara pentru a prăda câteva sate de pe valea Mureșului mijlociu. Autorul raportului informa în plus că același maior Teuchert a adus, la trecerea lui prin Deva, câțiva prizonieri români, pe care i-a lăsat sub pază într-o casă cu ferestre fără geamuri, periclitându-le astfel sănătatea. De aceea a intervenit la comandantul garnizoanei din Deva și a obținut eliberarea lor⁸.

Desigur, misiunea lui D. Moldovan nu s-a rezumat doar la menținerea ordinii publice. O altă sarcină importantă, dar deosebit de dificilă, a constat din asigurarea aprovizionării armatei cu produse alimentare. În acest sens a luat măsuri pentru sechestrarea cerealelor și a altor bunuri de la curțile nobiliare, ale căror stăpâni fugiseră la orașe. El se plângea însă, în menționatul raport înaintat Comitetului de pacificațiune din 6 decembrie 1848, că avea de întâmpinat mari greutăți, datorate fie unităților militare austriece care nesocoteau dispozițiile dregătoriei comitatense, fie distrugerilor provocate de incursiunile insurgenților unguri în satele mai bogate de pe văile Caianurilor și ale Mureșului mijlociu. Pentru a se evita repetarea unor astfel de incursiuni propunea Comitetului de pacificațiune să solicite Comandantului suprem al armatei unități militare înzestrate cu tunuri care să staționeze la Dobra și la Hălmagiu. Cele ce s-ar fi

8. S. Dragomir, *op. cit.*, vol. II, p. 35-39.

adus la Dobra ar fi avut posibilitatea să supravegheze drumul spre Lugoj, iar acelea de la Hălmaگیu ar fi putut ține sub observație calea de acces dinspre Arad. În plus a mai sugerat ca tot la 20 de „glotași” sau „iagări”, cum li se spunea voluntarilor din armata populară, să fie atașat un soldat din unitățile militare regulate, care să-i comande și să-i instruiască. Pentru ca detașamentele de voluntari să poată participa vreme mai îndelungată la acțiunile contra rebelilor maghiari, cerea, de asemenea, să li se asigure solde pe timpul campaniilor militare⁹.

Într-un raport înaintat Comitetului de pacificațiune la 15 decembrie 1848, D. Moldovan revenea asupra neajunsurilor cărora trebuie să le facă față, arătând că ele se datorau și câtorva dintre dregătorii numiți. Unii dintre ei refuzau să-i dea concursul pentru a asigura noului aparat administrativ o eficiență cât mai mare. Din această cauză era obligat să depună zi și noapte eforturi ca să-și poată îndeplini nu numai funcția de jude suprem, ci și pe aceea de concepișt, de secretar și de expedito¹⁰.

În vederea preîntâmpinării foametei, la 9 ianuarie 1849, Comitetul Națiunii Române de la Sibiu a ordonat dregătoriei administrative a comitatului Hunedoara să interzică fabricarea rachiului din cereale și cartofi. De fapt, cu o lună înainte, la 7 decembrie 1848, D. Moldovan și J. Cserbes au adresat românilor hunedoreni un apel prin care le aduceau la cunoștință că intenționau să acționeze pentru a le asigura: a) restituirea bunurilor răpite de vechii asupritori, în primul rând a părților de pășuni și păduri acaparate de foștii stăpâni feudali înainte de revoluție; b) accesul la pădurile din hotarele satelor lor pentru a se aproviziona cu lemne de foc și de construcții; c) ajutoare pentru cei ce vor fi răniți, dar și pe seama văduvelor și orfanilor celor ce vor cădea în luptele contra insurgenților unguri; d) înzestrarea comunității sătești cu judecătoria proprie; e) posibilitatea accesului tuturor locuitorilor la dregătoria comitatului pentru a li se face dreptate. În schimb le cereau să cruțe cerealele curților nobiliare, deoarece împuternicitul împăratului a impus comitatului Hunedoara o contribuție de 120000 porții „cătănești” de grâu, ovăs și fân precum și 400 stânjeni de lemne de foc pentru unitățile militare austriece. Ei își încheiau apelul adresat românilor hunedoreni cu îndemnul de a avea încredere în noua administrație a comitatului, care se va strădui să nu le înșele așteptările¹¹.

Prelungirea războiului civil a făcut ca sarcina aprovizionării cu alimente să se îngreueze în primele trei luni ale anului 1849, deoarece în acest interval de timp trupele generalului Bem au pătruns și au staționat nu numai în Zarand, ci și în comitatul Hunedoara, mai întâi în prima decadă a lui februarie și apoi în luna martie. Pentru a se autoîntreține, aceste trupe nu s-au mulțumit numai cu sechestrarea bunurilor găsite la curțile nobiliare, ci au impus o serie de sate la mari contribuții în cereale, animale de tăiere, furaje, încălțăminte și îmbrăcăminte,

9. *Ibidem*, p. 40.

10. *Ibidem*, p. 46-47.

11. *Ibidem*, p. 41-43.

iar localitățile care au opus rezistență le-au jefuit și le-au incendiat. Așa au procedat de exemplu în comuna Vălișoara, după cum reiese din raportul inspectorului A. Grigorescu din 13 ianuarie. Scrisorile pe care D. Moldovan le-a primit în februarie de la căpitanul Turbat relevă că încă înainte de bătălia de la podul Simeriei ostași ai armatei lui Bem au incendiat localitățile Sântandrei, Sântuhalm și Rapolt din apropierea Devei, iar după 9 februarie toate satele întâlnite în înaintarea lor spre Orăștie. La 26 februarie, inspectorul G. Tăbăcaru informa și el pe D. Moldovan despre incendierea a șase sate hunedorene¹².

Satele care au suferit astfel de prejudicii nu mai puteau contribui cu așa-numitele „porții cătănești” sau „împărătești” la completarea cuantumului de cereale și furaje sechestrate de la curțile nobiliare pentru satisfacerea cerințelor armatei austriece. Dintr-un alt raport înaintat lui D. Moldovan la 14 martie de către același inspector G. Tăbăcaru se poate deduce că au ajuns în situația de a nu mai putea face față acestei îndatoriri chiar și localități care n-au fost în drumul armatei lui Bem, dar au avut de îndeplinit sarcini militare pentru susținerea luptei de apărare contra insurgenților unguri. Autorul raportului se plânge că n-a putut îndeplini ordinul administrației comitatense de a se strânge restanțele la „porțile militare” întrucât „oamenii nu sunt nicidecum în stare a plăti, fiindcă mai în toată vremea stau la forșponturi și la lagăr”¹³.

Din afirmația de mai sus reiese că o altă sarcină dificilă a administrației, legată de efortul de război, era de a asigura transportul alimentelor, armamentului și munițiilor necesare unităților militare austriece în deplasarea lor dinspre sau spre front. Sarcina aprovizionării unor unități militare austriece cu alimente rezultă din cererea pe care i-a adresat-o căpitanul Cernoevici lui D. Moldovan la 6 martie 1849. Venit cu detașamentul său din Banat, Cernoevici se găsea la această dată în „lagărul de la Dealu Mare. De acolo îi solicită pâine suficientă pentru soldații săi, precum și ovăs pentru caii acestora. La 23 martie, inspectorul G. Tăbăcaru își anunța superiorul că a expediat făină de la Șoimuș la Dealu Mare, însoțită de lăncieri”¹⁴.

Transportul pâinii, făinei sau cerealelor, ca și cel al armamentului și munițiilor, se asigura prin căraușii impuse gospodariilor țărănești înzestrate cu animale de tracțiune și atelaje. Pentru a stimula venirea tinerilor la „lagăre” și participarea lor la luptele contra insurgenților unguri, administrația comitatului Hunedoara a dat dispoziții inspectorilor subordonați să scutească de corvoada căraușiiilor acele familii care aveau „feciori soldați”. Același inspector G. Tăbăcaru îl încunoștințează pe D. Moldovan în raportul său din 16 martie că nu poate respecta nici această dispoziție, deoarece „în multe sate sunt câte 6 gazde cu câte 4 boi care au feciori în cătănie și forșponturile vin în fiecare zi”.

12. *Ibidem*, p. 60 și 65-70.

13. *Ibidem*, p. 87.

14. *Ibidem*, p. 83 și 96-97.

În continuare el precizează că uneori, într-o zi, ies din câte un sat „8 și 12 care”. La astfel de corvezi nu-i putea trimite însă „pe cei cu vaci și boi mai slabi”¹⁵.

Mobilizarea tinerilor capabili să participe voluntari la luptele de apărare contra insurgenților unguri a constituit o altă îndatorire a administrației românești din comitatul Hunedoara condusă de D. Moldovan. Această îndatorire nu se rezuma însă numai la concentrarea voluntarilor în așa-numitele „lagăre”. Pentru a putea participa la lupte sub conducerea prefecților și tribunilor ei aveau nevoie de armament, muniție, hrană, încălțăminte și îmbrăcăminte. În această direcție aparatul administrativ a depus eforturi susținute. A putut realiza însă puțin, deoarece în chestiunea procurării armamentului și muniției depindea de bunăvoința Comandantului militar suprem, iar resursele de hrană de care dispuneau erau limitate și trebuiau folosite cu prioritate pentru aprovizionarea armatei regulate austriece. La 11 ianuarie 1849, D. Moldovan informa Comitetul de pacificațiune de la Sibiu că în înțelegere cu I. Buteanu a trimis o delegație la Alba Iulia să solicite muniție. N-avea însă certitudine că acolo cererea va fi satisfăcută. În tot cazul insuficiența muniției se reflectă frecvent în rapoartele inspectorilor. Inspectorul Tăbăcaru, de exemplu, îl atenționa pe D. Moldovan, în raportul său din 26 februarie, că pușcașii din „lagărul” de la Șoimuș aveau nevoie de muniție și de aceea îi adresa rugămintea de a o procura și trimite acolo¹⁶.

În ceea ce privește aprovizionarea voluntarilor cu îmbrăcăminte, încălțăminte și hrană, administrația românească a avut înfăptuiri și mai limitate. E adevărat, la sugestia lui I. Buteanu din 21 ianuarie referitoare la asigurarea unor „provizii din bucate” s-a încercat realizarea unei autoaprovizionări, acolo unde a fost posibil. Din raportul tribunului C. Demian, înaintat lui D. Moldovan la 26 februarie, rezultă că astfel a procedat prefectul Dobra, care a trimis îmblătitori la toate curțile nobiliare din Geoagiu și cu asentimentul comisarului Șuluțiu avea de gând să transfere cerealele obținute în acest mod la Abrud și la Zlatna. Raportul prezintă importanța fiindcă este edificator pentru suprapunerea atribuțiilor prefecților peste cele ale inspectorilor, datorită împrejurărilor excepționale de război. În el se afirmă următoarele: „Apoi sequestrarea bunurilor rebelilor se ține de inspector, nu de prefect. A lui ar fi să strângă oamenii, să meargă înaintea unguirilor, să nu comande dânsul de a căta la bucatele cele domnești”¹⁷. Cert este că „jagării” sau voluntarii au fost nevoiți, în general, să se autoîntrețină. Firește, acest lucru prezenta și mari neajunsuri, ca în cazul oricărei armate populare, deoarece luptătorii părăseau din timp în timp „lagărele” și mergeu la casele lor pentru a se primi și aproviziona pe două-trei săptămâni. La 26 februarie, inspectorul G. Tăbăcaru îi aducea la cunoștință lui D. Moldovan că la acea dată în „lagărul” de la Dealu Mare nu se aflau „mai mult de 100 feciori pușcași”. „Lagărul” prezenta însă o deosebită importanță strategică pentru

15. *Ibidem*, p. 91-92.

16. *Ibidem*, p. 79-80.

17. *Ibidem*, p. 78.

apărarea Devei. De aceea își atenționează superiorul asupra necesității scoaterii altor tineri din sate și trimiterii lor la Dealu Mare¹⁸.

În condițiile dificultăților de genul celor de mai sus a trebuit susținută lupta de apărare a ființei naționale, din ianuarie până la sfârșitul lui martie 1849. Rapoartele care i-au parvenit lui D. Moldovan de la prefectii, viceprefectii, tribunii și inspectorii subordonați în acest interval de timp se referă cu precădere la desfășurarea războiului civil pe teritoriul comitatelor Hunedoara și Zarand. La rândul lor, scrisorile primite de la I. Buteanu și căpitanul Turbat relevă strânsa colaborare dintre administrațiile românești ale celor două comitate învecinate, în efortul lor comun de organizare a rezistenței populare contra insurgențelor unguri. În acest sens viceprefectul Aviron Telechi îl asigură pe D. Moldovan la 13 ianuarie că: „suntem gata cu baricade către Abrud”. O săptămână mai târziu, la 21 ianuarie, I. Buteanu îl înștiințează: „noi stăm să apărăm strămtorile de către Zlatna și Abrud”. Informațiile de această natură demonstrează că încă din ianuarie 1849 se acționa pentru a se închide trecătorile spre Munții Apuseni în perspectiva eventualei lor încercuiri. Pericolul unei atari încercuiri se profilează deci spre sfârșitul lui ianuarie, după cum rezultă din scrisoarea menționată a lui I. Buteanu. El o expediase din Buceș, întrucât fusese obligat să părăsească centrul de reședință al comitatului Zarand din fața a 2000 de rebeli maghiari înzestrați cu cincisuturi tunuri, care ocupaseră Baia de Criș, Bradul și Hălmagiul¹⁹.

Conjunctura defavorabilă a făcut să nu dea rezultatele scontate măsura ce i-a fost anunțată lui D. Moldovan la 29 ianuarie de către inspectorul A. Grigorescu, potrivit căreia el postase la Zam pichete de pușcași pentru a împiedica sau cel puțin întârzia intrarea trupelor maghiare din Zarand în comitatul Hunedoara. Corespondența căpitanului Turbat arată că la începutul lunii februarie unități ale armatei generalului Bem cu un efectiv de 7800 de oameni, înzestrate cu 15 tunuri, au pătruns în orașul Deva. Ea conține de asemenea informații despre pregătirea, desfășurarea și urmările bătăliei de la podul Simeriei din 9 februarie 1849. Totodată constituie o dovadă documentară că la această înclăștare de forțe au participat și legiunile armatei populare românești conduse de Dobra, Buteanu și Solomon, alături de unități militare austriece. În aceeași corespondență se menționează că după lupta de la podul Simeriei trupele maghiare victorioase au părăsit comitatele Hunedoara și Zarand, deoarece s-au pus în mișcare spre Sibiu. Concomitent cu retragerea lor, dinstre Banat înaintau efective ale regimentului de grăniceri români de la Caransebeș, precum și unele detașamente de soldați austrieci, care vor străbate Porțile de Fier și vor pătrunde în „Țara Hațegului” sub comanda generalului Teodorovici²⁰.

Dacă rezistența opusă de armata populară n-a fost mai eficace în ianuarie-februarie, acest lucru s-a datorat nu numai slabei lor înzestrări cu

18. *Ibidem*, p. 78-80.

19. *Ibidem*, p. 60-65.

20. *Ibidem*, p. 65-70.

armament, muniție și echipament, ci și insuficienței colaborării cu unitățile militare austriece. Însuși D. Moldovan atențina Comitetul de pacificațiune la 11 ianuarie că I. Buteanu se afla „într-o stare foarte periculoasă”. La 13 ianuarie, tribunul Avram Suciuc îi cerea inspectorului Anton Grigorescu să intervină la D. Moldovan pentru a încerca să obțină ajutorul unor „cătane, ca să nu se apuce ungurii și de noi ca de cei din Zlatna”. Zece zile mai târziu, A. Grigorescu își înștiința superiorul că N. Solomon nu va putea opune cu succes legiunea sa rebelilor maghiari de la Baia de Criș fără colaborarea unor soldați din armata regulată, înzestrată cu tunuri. Încurajat totuși de vestea primită de la Dobra, potrivit căreia urmau să sosească în ajutor „soldați împărătești din Banat”, el își încheia scurta epistolă astfel: „cu vreo 100 iagări stau mâine gata, de-o trebui la Solomon, la Ilia”²¹.

Evoluția dezaforabilă a operațiunilor militare spre sfârșitul lunii ianuarie și la începutul lui februarie a pus administrația românească din comitatele Hunedoara și Zarand într-o situație deosebit de critică. Asemenea lui Buteanu și căpitanul Turbat, cei doi coadminstratori ai comitatului Hunedoara au fost nevoiți să se retragă din centrul lor de reședință, de la Deva, pentru a nu cădea în mâinile armatei lui Bem. Corespondența căpitanului Turbat dovedește că D. Moldovan se retrăsese la Peșteana, iar Cserbes se refugiase la Caransebeș, în Banat.

Ameliorarea situației spre mijlocul lunii februarie, ca urmare a plecării armatei maghiare, a permis mai întâi prefectului N. Solomon să intre în Deva în fruntea legiunii sale. L-a urmat maiorul Cserbes. Informându-l de revenirea acestuia, la 18 februarie N. Solomon îi adresa lui D. Moldovan rugămintea de a se reîntoarce și el, motivând că prezența lui în centrul de reședință al comitatului devenise „foarte de trebuință”. Pentru a-l convinge că pericolul din partea insurgenților unguri se îndepărtase cel puțin temporar, îl informa că I. Buteanu era deja la Brad în Zarand, iar Avram Iancu se găsea la Câmpeni. De altfel și căpitanul Turbat îi recomandase lui D. Moldovan încă la 14 februarie să se reîntoarcă la Deva. În jurul datei de 20 februarie el însuși își va face simțită prezența aici²².

O dată cu ameliorarea situației militare se va înviora și acțiunea de mobilizare a hunedorenilor și zărăndenilor la reluarea efortului de apărare a teritoriului lor. În scrisoarea sa din 18 februarie, N. Solomon îl înștiința pe D. Moldovan că a dat drumul celei mai mari părți a „landsturmului” să plece la Hațeg, dar a reușit în scurt timp să strângă „altul proaspăt”. Tot la 18 februarie, I. Buteanu îi scria că se afla „la strămtorile Buceșului cu o sută două zeci de pușcași”, de unde veghea pentru a opri o eventuală înaintare a secuilor dinspre Arad²³.

Conjunctura favorabilă n-a durat însă decât scurt timp. Epistola inspectorului G. Tăbăcaru din 26 februarie conține informația din care reiese că

21. *Ibidem*, p. 52-65.

22. *Ibidem*, p. 67-70 și 72.

23. *Ibidem*, p. 72-76.

insurgenții unguri au pătruns din nou în Zarand și s-au ciocnit cu avanposturile românilor în apropiere de Hălmagiu și Baia de Criș. De aceea îi propunea lui D. Moldovan să trimită în Zarand „iagarii” veniți din Hațeg la Deva, deoarece era nevoie de ei acolo. În aceeași zi i s-a adresat cu alte câteva rânduri, solicitându-i 70-80 pușcași pentru „lagărul” de la Șoimuș. El își motiva cererea cu necesitatea apărării locuitorilor satului Podele din apropierea „lagărului” care fuseseră amenințați de rebelii maghiari cu incendierea, fiindcă au refuzat să li se supună²⁴.

Situația se va deteriora continuu pe parcursul lunii martie, punând din nou administrația românească din comitatul Hunedoara într-o postură periculoasă. Însuși D. Moldovan li se confesează prefectilor N. Solomon și I. Buteanu în legătură cu pericolul ce plana asupra lui și asupra subalternilor săi. La 13 martie, cei doi prefecti îl asigurau că îi preocupa acest pericol, chiar dacă el nu era așa de grav ca în Zarand. Acolo insurgenții unguri își sporiseră efectivele, numai la Hălmagiu staționând patru companii de pușcași, o companie de lăncieri și 50 de călăreți care dispuneau, împreună, de patru tunuri. Pentru a preveni pericolul îl anunțau că au pus străji de pază și au trimis patrulă de recunoaștere în toate părțile. Se plâng însă de nereușita încercării lor de a-i convinge pe comandanții trupelor imperiale de a da un atac prin surprindere contra rebelilor de la Hălmagiu și mai ales de încetineala și prudența cu care ofițerii austrieci acționau în operațiunile militare. Împreună cu forțele legiunilor lor cu cele ale detașamentului căpitanului Cernoevici, care le venise în ajutor, I. Buteanu și N. Solomon și-au menținut pozițiile la Baia de Criș până în 16 martie. Lăsându-l pe I. Buteanu acolo, în această zi N. Solomon și căpitanul Cernoevici s-au deplasat cu unitățile lor la Deva în apărarea administrației românești de aici. La sosirea lor în Deva n-au mai dat însă nici de D. Moldovan, nici de maiorul Cserbes, nici de ceilalți funcționari care le erau subordonați. Cu toții se retrăseseră la Hunedoara²⁵.

Prezența detașamentului căpitanului Cernoevici și a legiunii prefectului N. Solomon, precum și informația acestuia că la Deva și împrejurimi nu există armată maghiară, a făcut ca până prin 18-19 martie D. Moldovan și colaboratorii săi să-și preia activitatea în centrul de reședință al comitatului. Revenirea lui D. Moldovan la Deva este consemnată într-o scrisoare a căpitanului Turbat din 20 martie. Alte epistole ale acestui căpitan, din zilele următoare, avertizează că se profila din nou pericolul revenirii lui Bem spre Deva, împreună cu armata sa, după ce a părăsit Sibiul, pe care-l cucerise în 11 martie, având intenția de a trece în Banat prin „Țara Hațegului” și Porțile de Fier.

Correspondența căpitanului Turbat prezintă importanță nu numai fiindcă permite să se reconstituie traseul străbătut de armata generalului Bem, ci și pentru că oferă informații referitoare la epopea trăită de regimentul de grăniceri români la Orlat în pragul primăverii anului 1849. Într-o scrisoare din 18 martie, de exemplu, se menționează că după cucerirea Sibiului de către Bem, regimentul

24. *Ibidem*, p. 79-80.

25. *Ibidem*, p. 85-86.

a trebuit să-și abandoneze sediile de la Orlat, Săcel, Săliște și Apoldul Mare, retrăgându-se mai întâi la Șinca și apoi la Cugir. Întrucât trupele maghiare îl urmăreau îndeaproape, a fost nevoit s-o pornească spre „Țara Hațegului”, unde staționau unele din subunitățile lui cu misiunea de a veghea la granița dinspre Vulcan. Dacă generalul Bem intenționa într-adevăr să treacă în Banat prin „Țara Hațegului” și Porțile de Fier, atunci regimentul de la Orlat ar fi fost nevoit să se retragă spre Țara Românească fie peste pasul Vulcan, fie pe traseul Porțile de Fier-Caransebeș-Orșova, în frunte cu statul său major format din ofițerii Brucker, Tartler, Novac, Păsărar, Stanislav, Runcan, Hencz și Străulea. Referindu-se la marșul armatei lui Bem spre Alba Iulia, la 24 martie îi mărturisea lui D. Moldovan: „În câteva zile toată Transilvania va fi ocupată de unguri. Cine vrea să-și salveze viața și averea trebuie să se refugieze din timp”. După această afirmație îl sfătuiește direct să fie gata și el să se refugieze la momentul oportun²⁶.

Un îndemn asemănător i-a adresat cu o zi înainte și A. Balint, casier și membru al comisiei militare din cercul Hațeg. El îl anunța pe D. Moldovan că s-a decis să urmeze regimentul de grăniceri de la Orlat în retragerea lui spre Banat, deoarece în cel mult două zile „vrăjmașii vor fi la Hațeg”. Comandanții regimentului au ales calea Banatului, fiindcă au primit informații potrivit cărora rușii nu voiau să primescă pe nimeni în Țara Românească. Îi propunea să facă drumul împreună de la Hațeg până în Banat. După ce la 28 martie îl vestea că urmându-i pe ofițerii regimentului de la Orlat a ajuns la Grădiștea sau Sarmizegetusa, la 1 aprilie A. Balint îi aduce la cunoștință lui D. Moldovan că de la Ohaba Bistrei s-a reîntors la Hațeg, odată cu unitatea colonelului Eisler. Totodată îl ruga să-i trimită consemnarea cerealelor și a animalelor confiscate de la curțile nobiliare, întrucât viceprefectul Ioan Bălaș, rămas la Cricău, nu va putea face față singur cerințelor pretinse de o evidență strictă a acestora²⁷.

Se poate conchide, așadar, că D. Moldovan și-a desfășurat activitatea de jude suprem administrator al comitatului Hunedoara de la mijlocul lui noiembrie 1848 până la sfârșitul lunii martie 1849 în condiții deosebit de dificile. Dificultățile s-au exacerbat la începutul lui februarie 1849, când a fost nevoit să se refugieze din Deva pentru a nu cădea în mâinile insurgenților unguri și apoi, pe parcursul lunii martie, în conjunctura profilării pericolului revenirii armatei generalului Bem în comitatul Hunedoara. Acum a trebuit să-și îndeplinească atribuțiile de administrator într-o stare de nesiguranță și de periclitare a propriei sale vieți. Această primejdie se reflectă în două scrisori primite de la menționatul A. Balint cu data de 22 și 23 martie. În prima, după ce-i solicită permisiunea de a preda comandamentului regimentului de grăniceri de la Orlat banii publici pe care-i avea în custodie, îl avertizează să nu vină la Hațeg. Prin cea de a doua îl lămurește că l-a sfătuit să evite orașelul, deoarece maghiarii de aici au pus la

26. *Ibidem*, p. 87-101.

27. *Ibidem*, p. 102-104; Biblioteca Academiei Române București, ms. rom. 1061. fila 47.

cale prinderea și sechestrarea lui, pentru a-l preda generalului Bem, când el va pătrunde în Hațeg²⁸.

Cu toată primejdia care plana asupra sa și-a păstrat calmul, reușind să ia măsuri corespunzătoare pentru a salva arhiva și visteria comitatului, pe care le-a trimis la vreme spre Banat, evitând astfel căderea lor în mâinile insurgenților unguri. N-a neglijat nici averea erariului constituită dintr-o magazie cu diferite produse existente la Hunedoara și din 20 de plute cu sare care se găseau pe malul Mureșului. La sugestia lui, generalul Leiningen a dat ordin ca magazia să fie mutată de la Hunedoara la Dobra, sarea să se vândă, iar plutele să fie scufundate pentru a nu fi folosite de generalul Bem la trecerea trupelor lui peste acest râu. Până la urmă, în jurul datei de 1 aprilie, D. Moldovan a trebuit să părăsească încă odată Deva, de astă dată pe timp mai îndelungat, refugiindu-se prin Banat în Țara Românească²⁹.

Într-adevăr, cu scrisoarea din 1 aprilie corespondența primită de D. Moldovan se întrerupe pentru o perioadă de cinci luni. Ea nu se va relua decât cu data de 30 august 1849 când reapare o epistolă a prefectului N. Solomon din Deva. Refugiul lui în Banat și Țara Românească a durat deci toată primăvara anului 1849. Prezența sa în Țara Românească o consemnează el însuși într-un memoriu înaintat, la 1 iunie același an, comandantului armatei imperiale din Transilvania. În memoriu se plânge că la 31 mai căpitanul Rafalsberg, comandant al regimentului Bianchi, a proferat injurii la adresa sa și a românilor în timp ce se plimba, împreună cu căpitanul Turbat, pe străzile orașului Turnu Severin. Întrucât el și-a îndeplinit cu cinste datoria față de stat în împrejurări deosebit de grele, iar națiunea sa și-a apărât cu demnitate onoarea pe câmpul de luptă, considera atitudinea ofițerului austriac condamnată. De aceea cerea satisfacție în public și pedepsirea vinovatului³⁰.

II. ACTIVITATEA LUI DIMITRIE MOLDOVAN DIN SEPTEMBRIE 1849 PÂNĂ ÎN ANUL 1860

Dacă scrisoarea lui N. Solomon din 30 august relevă că D. Moldovan nu sosise încă în centrul de reședință al comitatului Hunedoara, cea din 22 septembrie dovedește că el revine între timp la Deva. Dar, odată cu luna septembrie, când guvernator al Transilvaniei a devenit generalul Ludwig Wohlgemuth, vechea împărțire administrativă a acestei provincii în comitate, districte și scaune, moștenită din feudalism, s-a desființat. În locul ei s-au instituit șase provincii militare, având centrele administrative la Sibiu, Odorhei, Făgăraș, Cluj și Alba Iulia. Noua împărțire administrativ-teritorială marca instaurarea regimului de dictatură militară al neoabsolutismului austriac, menit să refacă

28. Biblioteca Academiei Române București, *ms. rom. 1060 și 1061*.

29. Arh. St. Cluj-Napoca, *fond. Arhiva familiei Moldovan*, ms. 30 și 39-42.

30. *Ibidem*, ms. nr. 27.

unitățile monarhiei habsburgice, serios zdruncinată în timpul revoluției. La cârma fiecăruia din cele șase districte militare va fi numit câte un general austriac, căruia i se va atașa câte un adjunct civil³¹.

În fruntea districtului militar Alba Iulia va fi desemnat generalul Adolf Kriegsau, care era căsătorit cu o soră a ministrului de interne, Alexander von Bach. Adjunctul civil al lui Kriegsau a devenit D. Moldovan, fostul jude suprem al comitatului Hunedoara, du data de 17 septembrie 1849, după cum afirmă el însuși în memoriul din 1850 înaintat Camerei aulice. Numirea în noua dregătorie echivala cu avansarea sa în rândurile celor mai înalți funcționari din Transilvania³². Noua funcție i-a sporit prestigiul nu numai printre foștii săi colaboratori din timpul războiului civil, ci și în rândurile celorlalți români de pe întinsul districtului. Cu toții și-au pus în el speranța că le va lua apărarea și va interveni pentru a li se repara nedreptățile ce li se făceau în condițiile regimului dictatorial. Dovadă în această privință este corespondența care i-a parvenit în lunile septembrie-decembrie 1849 de la Al. Papiu Ilarian, Vasile Maior, căpitanul Turbat, foștii inspectori G. Tăbăcaru și A. Grigorescu, precum și de la N. Solomon, N. Solomon, de pildă, se referă, în două scrisori, la situația dificilă în care se găseau hunedoreniii din cauza intrigilor nemeșilor maghiari, dar și datorită comportamentului unor dregători români. Prin atitudinea și comportamentul lor, unii dintre aceștia îi jigneau și-i umileau îndeosebi pe țărani. Între alții îl menționează pe Nicolae Sentivani, fost deputat de Orăștie din 1848, care arogându-și titlul de prefect avea pretenții să fie tratat de săteni într-un mod ce amintea de comportamentul dregătorilor nobiliari de dinainte de 1848. Tocmai pentru a ușura viața majorității locuitorilor din comitat, spre sfârșitul scrisorii din 22 septembrie îi cerea lui D. Moldovan să-și folosească noua funcție pentru a se strădui „încât va fi cu puțință, a se pune români în dregătorii” și nu nobili maghiari care „ne-ar batjocori și ne-ar apăsa cu mâna lor blestemată”³³.

Epistolele adresate lui D. Moldovan de către Al. Papiu Ilarian și V. Maior la 26 septembrie și respectiv 26 octombrie 1849 abordează tot problema avansării unor intelectuali români în funcții publice, dar nu în comitatul Hunedoara, ci în cercul Blaj, care făcea și el parte din districtul militar Alba Iulia. Amândoi înfiează atitudinea căpitanului cercual George Popa, care căzuse sub influența unor nobili maghiari și le făcea jocul politic, dar adoptase o atitudine dură față de foștii luptători ai armatei populare din timpul războiului civil, cât și față de țărani. Pe cei dintâi nu a ezitat să-i bruscheze, cum a procedat cu însuși Al. Papiu Ilarian, ori să-i aresteze și să-i trimită sub escortă la Sibiu, cum a făcut cu I. Axente Sever pe motivul că nu ar fi predat la timp armele. La sate îi lăsa pe unii ofițeri unguri să-i maltrateze pe țărani și chiar să-i arunce nejustificat în închisoare pe juzii primari români, fără a informa administrația, astfel că poruncile acestuia nu mai avea cine să le execute în mediul rural. Mai mult, a

31. G. Barițiu, *op. cit.*, vol. II, p. 630-351.

32. Arh. St. Cluj-Napoca, *fond. Arhiva familiei Moldovan*, ms. nr. 8 și anexe.

33. Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 126-131.

dat crezare afirmațiilor unor foști stăpâni feudali, potrivit cărora țărani le-ar fi rămas datori cu zile restante la robotă din prima jumătate a anului 1848. În consecință, a dat ordin sătenilor respectivi să îndeplinească așa-zisele restante, astfel că aceștia au ajuns să se teamă de reîntoarcerea iobăgiei. Pentru a se limita influențele negative ale unor astfel de măsuri nefaste, Al. Papiu Ilarian îi cere lui D. Moldovan să contracareze intenția comisarilor districtuali Eisler și Meltzer de a condiționa numirea unor dregători cercuali de cunoașterea temeinică a limbii germane. Tânărul tribun îi atrăgea în mod justificat atenția că întrucât cercul Blaj, ca de altfel întreg districtul militar Alba Iulia, dispune de o covârșitoare majoritate românească, la numirea dregătorilor ar trebui să se pună condiția cunoașterii limbii române și nu a celei germane. Cu câtă germană știa, el însuși considera că avea dreptul să aspire la dregătoria de comisar cercual. Același drept îl aveau și ceilalți absolvenți de drept din Blaj, care în toamna anului 1848 fuseseră aleși ca inspectori ai administrației românești și de atunci îndepliniseră aceste funcții fără a fi plătiți. Tocmai de aceea, V. Maior îl ruga pe D. Moldovan să intervină la forurile superioare pentru a li se plăti retroactiv salariile inspectorilor, deveniți între timp cu toții comisari. Îl ruga de asemenea să intervină pentru a se pune ordine în haosul împărțirii cercurilor în subcercuri. În sfârșit, căpitanul Turbat i s-a adresat lui D. Moldovan la 27 octombrie 1849 pentru a-l anunța că a fost numit din nou administrator al comitatului Zarand. Totodată îi solicita sprijinul de a cumula și demnitatea de comandant militar, fiindcă salariul numai după funcția civilă nu era îndeostulător acoperirii necesităților pretinse de o astfel de dregătorie, în condițiile ruinei și distrugerii provocate de recentul încheiat război civil³⁴.

Dimitrie Moldovan s-a străduit să folosească înalta funcție pe care o deținea pentru a satisface măcar în parte speranțele pe care românii de pe teritoriul districtului Alba Iulia și le-au pus în el. În măsura în care funcția deținută i-a permis, a căutat și în parte a reușit să promoveze mulți români în dregătoriile existente la nivelul cercurilor și subcercurilor. Nu i-a uitat nici pe țărani, încercând să-i apere contra abuzurilor unor funcționari și mai ales să le amelioreze soarta prin propuneri judicioase făcute forurilor superioare. În această privință el și-a afirmat crezul într-o dispută cu comisarul districtual Meltzer prilejuită de o amendă de 6000 florini aruncată de colonelul Urban supra unui sat din comitatul Cluj pentru distrugerile suferite de o pădure nobiliară din hotarul lor, în timpul revoluției. La atitudinea aprobatoare a lui Meltzer față de această amendă, D. Moldovan a reacționat, afirmând că o consideră nejustă, întrucât în vremurile tulburi de atunci au putut contribui la devastarea pădurii și săteni din localități învecinate și nu numai cei din comuna respectivă. La reproșul lui Meltzer că lua apărarea obștii sătești amendate fiindcă ar fi fost românească, D. Moldovan a argumentat că fiind vorba de o comună din comitatul Cluj ea putea fi locuită și de maghiari. El și-a încheiat argumentația

34. *Ibidem*, p. 131-132, 136-137 și 138-140.

precizând că în calitatea lui de funcționar de stat avea datoria de „a-i apăra pe cei săraci”³⁵.

Aportul lui la numirea în funcții publice a unui număr însemnat de intelectuali români se poate deduce din darea de seamă referitoare la modul cum a funcționat aparatul administrativ al districtului militar Alba Iulia din septembrie 1849 până la sfârșitul anului 1852, pe care a întocmit-o și a înaintat-o în formă definitivă „Înaltului guvernământ cezaro-crăiesc, militar și civil, din Sibiu” cu data de 6 mai 1853. Întocmită sub forma unui raport, ea oglindește caldul lui atașament față de țărani prin soluțiile propuse pentru reducerea multiplelor greutăți ce apăseau asupra lor. Păstrată sub forma unui manuscris în limba germană, darea de seamă a fost publicată în anul 1972 în revista de arheologie, istorie și etnografie „Apulum,” de la Alba Iulia, fiind precedată de un studiu introductiv³⁶.

Lungul raport reliefează că în districtul militar Alba Iulia au fost înglobate integral comitatele Hunedoara, Zarand, Alba de Jos și Târnava, precum și scaunul Orăștie. El cuprindea 12 capitole. Cel dintâi capitol conține informații privind aparatul administrativ aflat la cârma districtului. Rolul principal în cadrul acestui aparat l-au îndeplinit generalul Kriegsau, colonelul Spriengenfeld și Dimitrie Moldovan, cărora le erau subordonați aproape 20 de funcționari.

Capitolul II oferă informații referitoare la aparatul administrativ existent la nivelul cercurilor și subcercurilor în care se împărțea districtul. Cercurile erau în număr de șase: Hațeg cu sediul la Hunedoara; Deva cu reședința în orașul cu același nume; Baia de Criș cu centrul la Baia de Criș; Abrud cu sediul la Abrud; Blaj cu centrul la Târnăveni; Alba Iulia cu reședința în acest oraș. Ultimul cerc include și fostul scaun Orăștie.

La rândul lor cercurile, se divizau în subcercuri. Astfel, cercul Hațeg avea subcercurile: Bretea Română cu centrul la Hațeg; Densuș cu sediul la Peșteana; Hunedoara cu reședința în orașul cu același nume; Pui cu sediul la Rușor, aceasta având o sucursală la Vulcan. Cercul Deva dispunea de subcercurile: Brănișca având reședința în localitatea cu același nume; Ilia cu centrul la Ilia; Dobra cu sediul la Dobra; Batiz cu reședința la Biscaria; Chimindia cu sediul la Săcărâmb. Cercul Abrud era constituit din subcercurile: Abrud cu centrul la Abrud; Câmpeni cu sediul la Câmpeni; Baia de Arieș cu reședința la Baia de Arieș, acesta din urmă fiind desprins din subcercul Câmpeni. Cercul Baia de Criș se compunea din subcercurile: Brad cu sediul la Brad, Hălmagiu cu centrul la Hălmagiu; Baia de Criș cu reședința la Baia de Criș. Cercul Blaj se diviza în subcercurile: Obreja cu centrul la Blaj; Cetatea de Baltă cu reședința în localitatea cu acest nume; Deaș cu sediul la Târnăveni; Valea Izvoarelor cu reședința la Iernuț; Ocna Mureșului cu sediul la Cisteiu de Mureș. În sfârșit, cercul Alba Iulia era format din subcercurile Zlatna cu reședința la Ighiu; Aiud cu sediul la Aiud; Orăștie cu centrul în orașul cu același nume: Gârbova cu reședința la Vingard. Ultimul a fost desprins din cercul Blaj și alipit Albei Iulii.

35. Arh. St. Cluj-Napoca, *fond. Arhiva familiei Moldovan*, ms. nr. 38.

36. Elena Cernea, Ioana Botezan, *Un document inedit privind situația politico-administrativă a Transilvaniei din anii 1850-1852*, în „Apulum”, X, 1972, p. 467-512.

Cercurile erau conduse de comisari cercuali care erau subordonați aparatului administrativ din centrul districtului. La rândul lor, comisarii cercuali aveau în subordine subcomisarii aflați la cârma subcercurilor. Atât comisarii cât și subcomisarii dispuneau de adjuncți și de un număr mai mic sau mai mare de funcționari inferiori. Întrucât principala lor atribuție consta în asigurarea liniștii și ordinii publice aveau, la dispoziție efective de dragoni, (un fel de jandarmi), recrutate în parte din militari, în parte din civili. Cercurile Deva, Hațeg și Baia de Criș dispuneau și de câte o secție juridico-militară.

La nivelul orașelor și comunelor administrația era asigurată de primării, numite după terminologia latină magistrate. Din capitolul II reiese că în fruntea lor se găseau juzi primari. Întrucât exercitau nu numai funcții administrative, ci și judecătorești, la îndeplinirea lor în cazul Albei Iulii, Abrudului, Orăștiei, Hațegului, Hunedoarei și Devei, erau ajutați de câțiva jurați aleși dintre proprietarii din aceste orașe. Totodată aveau în subordine un notar și o secție de poliție proprie. Aparatul funcționăresc al primăriilor din centrele urbane era inzestrat pe teritoriul orașelor cu următoarele atribuții: de a sprijini „oficiile politice cezaro-crăiești” în asigurarea liniștii publice; de a se îngriji de aplicarea unui regim sever, adecvat stării de asediu, pentru străini și deținuții politici; de a supraveghea, controla și îndruma activitatea poliției piețelor și a aceleia de moravuri, a corpului pompierilor și a personalului medical ce efectua autopsiile; de a acționa în direcția prinderii criminalilor și infractorilor; de a asigura efectuarea corectă a execuțiilor testamentare; de a aplana divergențele civile de importanță minoră; de a judeca pricinile a căror valoare nu depășea 12 florini; de a efectua încasarea dărilor către stat, fie direct în localitățile mai mici, fie prin intermediul percepătorilor în cele mai mari; de a preveni și combate incendiile; de a ține sub supraveghere închisorile; de a controla regimul servitorilor.

Juzii primari din fruntea comunelor rurale aveau aproximativ aceleași atribuții, dar la scară mai redusă în primul rând de a menține ordinea și de a impune respectarea legilor. În exercitarea lor erau ajutați și ei de jurați, precum și de jandarmi. Ei erau aleși în adunări deschise de către săteni, dar puteau funcționa numai dacă aveau confirmarea din partea autorităților politice subcercuale sau cercuale.

Structura aparatului administrativ reflectă așadar regimul de dictatură militară strict centralizată din primii doi ani ai neabsolutismului postrevoluționar. Lui îi fuseseră subordonate deopotrivă: finanțele, asistența socială, învățământul, cultele, justiția, poliția de diferite nuanțe, jandarmeria și armata de pe teritoriul districtului. E adevărat, armatei îi putea da ordine numai comandantul militar districtual. Cu organizarea armatei se ocupă pe larg capitolul IV. Unitățile militare, ca principal instrument de reprimare a mișcărilor cu caracter social și național, se compuneu din: două batalioane ce staționau în cetatea de la Alba Iulia, având dislocată o companie la Zlatna și alte două subunități mai mici la Aiud și respectiv Blaj; comandamentul de recrutare și depozit al regimentului baronului Jelacic cu sediul la Deva, care avea la dispoziție două companii ale regimentului XXX infanterie care, după desființarea regimentelor grănicești, în

1851, asigurau paza graniței dinspre Țara Românească în zonele Hațeg, Vulcan și Livezeni. La Deva, Zlatna și Alba Iulia militarii locuiau în cazărmi. La Hațeg aveau în plus și bărci amenajate pentru a putea fi folosite și pe timpul iernii de ostașii fostului regiment de grăniceri de la Orlat. În celelalte localități erau încartiruiți la civili. Odată cu introducerea serviciului militar obligatoriu de opt ani, în afară de Orăștie s-au mai stabilit centre de recrutare la Hunedoara, Baia de Criș, Abrud, Alba Iulia și Târnăveni.

Poliția și jandarmeria, celelate două instrumente ale aparatului administrativ, sunt tratate în capitolul V. La orașe, poliția avea o secție politică, o alta a moravurilor și o a treia a târgurilor. Cea dintâi, subordonată formal juzilor primari, dar strict supravegheată de comisarii, cezaro-crăiești”, avea îndatorirea de a-i controla pe străini și de a-i prinde pe dezertori. Cea de-a doua se îngrijea, între altele, de supravegherea închiderii birturilor sau cârciumelor la ora 9 seara, desigur nu atât pentru a se preveni bețiile și scandalurile, cât mai ales pentru a nu fi transformate în centre de activitate subversivă. În sfârșit, poliția târgurilor trebuia să fixeze locul desfacerii mărfurilor în piețe, să exercite controlul asupra calității mărfurilor, să nu permită decât folosirea măsurilor și greutăților admise oficial și, în deosebi, să preîntâmpine ivirea unor agitații cu caracter social sau politic în zilele bălciurilor.

O componentă a aparatului represiv o constituia cenzura la care se referă tot capitolul V. Din conținutul lui rezută că în cei doi ani imediat următori revoluției din 1848-1849 pe teritoriul întinsului district militar Alba Iulia n-a apărut nici un ziar. Tipografie exista una singură la Blaj, însă ea edita exclusiv cărți cu caracter bisericesc și școlar. Cenzura ar fi trebuit să aprobe repertoriul teatrelor și să le supravegheze activitatea, dar nu se fac referiri decât la trupe ambulante de amatori care nu dădeau spectacole decât ocazional și fără succes din cauza programului ce li se impuneau de cenzorii de la Deva, Orăștie, Alba Iulia și Aiud³⁷.

O altă componentă a aparatului respectiv era reprezentată de judecătorii și închisori, cu care se ocupă capitolul VII. Până la 1 noiembrie 1852 n-au funcționat însă decât două instanțe penale la Alba Iulia și Deva care au judecat și au dat sentințe numai în delikte politice pe baza legii marțiale. Cu data de mai sus, lor li s-au adăugat următoarele judecătorii civile: a) în cercul Deva la Ilia și Rapolt; b) în cercul Hațeg la Hunedoara și Pui; c) în cercul Baia de Criș în localitatea cu acest nume și la Hălmagiu; d) în cercul Abrud la Abrud și Cămpeni; e) în cercul central la Alba Iulia, Orăștie, Zlatna, Aiud și Teiuș; f) în cercul Blaj la Blaj și Târnăveni. Împotriva sentințelor pronunțate la aceste judecătorii se putea face apel la instanțele superioare de la Orăștie și Alba Iulia. Judecătoriile pronunțau sentințe în toate pricinile civile a căror valoare depășea 12 florini. Întrucât ele au lipsit timp de peste trei ani, până spre sfârșitul anului 1852 s-au strâns foarte multe procese. Cele mai multe se datorau conflictelor dintre foștii stăpâni feudali și foștii lor iobagi din cauza pământurilor arătoare, pășunilor, fânațelor și pădurilor, deoarece înainte de 1848 parcelele alodiale sau nobiliare

37. *Ibidem*, p. 470-473.

fuseseră amestecate cu cele urbariale, cum se numeau loturile iobăgești. În numeroase cazuri foștii iobagi i-au dat în judecată pe foștii lor domni de pământ pentru că le-au răpit pășuni și păduri înainte de revoluție. Destul de multe erau însă și procesele intentate de nobili foștilor iobagi pe care îi acuzau că și-au însușit parcele alodiale. Mulțimea acestor procese l-a determinat pe D. Moldovan să ceară autorităților superioare să urgenteze înființarea tribunalelor urbariale care să decidă în procesele privind separarea pământurilor alodiale de cele ale foștilor iobagi. A insistat asupra necesității accelerării măsurătorilor cadastrale în vederea introducerii cărților funciare³⁸.

Raportul lui D. Moldovan relevă că în anii 1850-1852 organizării poștei i s-a acordat o atenție aparte pe teritoriul districtului militar Alba Iulia. Oficii și agenții poștale funcționau în toate localitățile mai importante din cele șase cercuri și anume: la Deva, Orăștie, Hațeg, Hunedoara, Costești, Baia de Criș, Dobra, Leșnic, Șibot, Alba Iulia, Teiuș, Aiud, Zlatna, Abrud, Blaj, Târnăveni și Iernut. Ele favorizau circulația scrisorilor și coletelor cu ajutorul poștălioaanelor dar aveau menirea de a asigura cenzurarea corespondenței persoanelor particulare.

Organele politico-administrative ale districtului aveau de asemenea în competența lor supravegherea bisericilor și școlilor. Organizarea cultelor constituie obiectul capitolului VIII din raport, iar a învățământului, al celui următor. Pe teritoriul districtului exista o episcopie romano-catolică la Alba Iulia și o alta greco-catolică la Blaj.

Tot la Alba Iulia funcționa rabinatul pentru toți izraeliții din Transilvania. Preoții tuturor confesiunilor, inclusiv ortodoxă, calvină și luterană aveau îndatorirea de a insufla enoriașilor credința în împărat și de a-i educa în spiritul supunerii față de autoritățile administrative care întruchipau pe plan local regimul neoabsolutist. Preoților le mai revenea sarcina de a întreține registrele cu noii născuți, cu decedații și cu cei ce se căsătoreau. Excepțându-i pe unii preoți ortodocși care întâmpinau greutăți în întreținerea evidenței populației din cauza pregătirii lor școlare sumare, raportul îi laudă pe majoritatea clericilor pentru activitatea depusă.

În cea ce privește învățământul, autorul raportului scoate în evidență starea lui nesatisfăcătoare îndeosebi în mediul rural, cu toate sacrificiile făcute de săteni pentru construirea edificiilor școlare. Deficiența cea mai gravă se datora lipsei învățătorilor calificați. Ea era determinată de renunțarea multor absolvenți de școli pedagogice la profesiunea lor care nu le asigura o existență materială minimă, preferând să devină funcționari de stat. Numai în comunele mari și mai ales în orașe situația școlilor elementare confesionale era ceva mai bună. De altfel o școală propriu-zisă de învățători încă nu există în tot districtul, nici măcar la Blaj sau la Alba Iulia. În aceste două orașe funcționau însă gimnaziile superioare sau licee confesionale, precum și teologii pe lângă cele două episcopii. La Zlatna și la Săcărâmb continuau să-și desfășoare activitatea

38. *Ibidem*, p. 475.

școlile ce pregăteau minerii calificați pentru industria extractivă. În cadrul lor elevii primeau cunoștințe de matematică, fizică, mecanică, trigonometrie, geologie și mineralogie. Lăsând învățământul confesional pe seama comunităților și sub îndrumarea bisericilor, regimul neoabsolutist neglija aproape cu totul problema susținerii și generalizării rețelei școlare³⁹.

La fel de neglijată de către organele locale ale puterii de stat era și asistența sanitară de pe teritoriul districtului. Potrivit capitolului X al raportului, personalul sanitar se compunea din: a) 2 medici, 2 farmaciști, 2 felceri și 8 moașe calificate în cercul Hațeg; b) 5 medici, 5 farmaciști, 7 felceri și 15 moașe în cercul Alba Iulia; c) 1 felcer și 3 moașe în cercul Baia de Criș; d) 1 medic, 2 farmaciști și 58 de moașe necalificate în cercul Blaj. Pentru celelalte două cercuri raportul nu conține nici un fel de date. Situația precară a asistenței sanitare se oglindește nu numai în numărul insignifiant al personalului medical calificat în raport cu populația, ci și în existența doar a 2 spitale, la Hunedoara și Alba Iulia, cărora urma să li se aduge unul nou, la Abrud⁴⁰.

Problemei impozitelor îi este rezervat ultimul capitol al raportului. Conținutul lui arată că dările către stat erau directe și indirecte. Cele directe se percepeau după pământ, vite, persoane, imobile și în general după orice venit. Ele se suportau acum și de către nobili. Până la terminarea măsurătorilor cadastrale și a introducerii cărților funciare, la fixarea și încasarea impozitului după venitul agricol se ridicau greutăți din cauză că înainte de 1848 unii nobili au impus iobagilor să le cedeze parcele de pământ urbarial pe care l-au transformat în alodiu, dând în schimb mai ales jelerilor, loturi alodiale scutite până la revoluție.

Ponderea deținută de impozitele directe în asigurarea veniturilor bănești ale statului a făcut ca în fiecare cerc să se înființeze oficii financiare. Ele coordonau și supravegheau încasarea acestor dări. Pentru ținerea evidenței impozitelor, la nivelul districtului au fost numiți funcționari financiar superiori.

Impozitele indirecte se percepeau sub forma monopolurilor asupra sării, băuturilor și tutunului. Cel asupra sării era vechi, din evul mediu. Ultimele două s-au introdus după revoluție. Îndeosebi introducerea monopolului asupra tutunului decăderea cultivării acestuia în satele hunedorene Bârcea, Batiz și Cristur, dar și în localitățile Deaș, Iernut, Ogra, Bahnea, Tiur și Păuca din cercul Blaj.

Alături de impozitele directe și indirecte datorate statului, asupra locuitorilor apăseau o sumedenie de dări pretinse de district, cercuri, subcercuri și comune. Dacă cele către stat constituiau principala sursă de venit pentru întreținerea aparatului birocratic-militar la nivelul monarhiei, dările pretinse la nivelul unităților administrativ-teritoriale asigurau salariile funcționarilor districtuali, cercuali, preoților, învățătorilor și tehnicienilor ce efectuau măsurătorile cadastrale. Tot din ultima categorie de impozite se adunau fondurile pentru construirea și întreținerea școlilor, drumurilor, podurilor, diferitelor edificii publice,

39. *Ibidem*, p. 473-474.

40. *Ibidem*, p. 474-476.

41. *Ibidem*, p. 475-476.

precum și pentru încartiruirea soldaților, inclusiv pentru efectuarea transporturilor pe seama armatei⁴¹.

Aspecte ale stării economice a districtului sunt reflectate în subcapitolele 6,7 și 8 din capitolul II, în subpunctul 2 din capitolul X și în întreg capitolul XI din raportul lui D. Moldovan. Raportul reliefează continuitatea extracției minereului aurifer la Săcărâmb, Băița, Roșia Montană, Baia de Arieș și Zlatna, care se prelucra în cuptoarele sau topitoriile din aceste localități sau din altele, învecinate. Aceeași continuitate o relevă în cazul exploatării minereului de fier în cercul Hațegului, metalul fiind obținut și transformat în fier forjat în furnalele de la Limpert, cătun al satului Govăjdia, și mai ales de la Hunedoara. Despre extragerea sării la Ocna Mureș raportul preciza că a înregistrat mari progrese. Referitor la întreprinderile industriale subliniază însă că nu apăruseră încă. Doar la Alba Iulia înregistrează o mare fabrică de smoală. Diferitele cazane de fiert rachiul „nu prea perfecționate”, cum erau acelea de la Deva, Bobâlna și Alba Iulia, ca și așa-zisele „fabrici” de bere care funcționau la Deva, Orăștie, Galații Hunedoarei și la Teiuș, „aproape că nu puteau fi numite amenajări industriale”.

Lipsa marilor întreprinderi industriale moderne și predominarea micilor ateliere meșteșugărești l-a determinat pe Kriegsau să afirme, într-una din intervențiile sale făcute în primele pagini ale raportului, că localități ca „Alba Iulia, Zlatna, Abrud, Orăștie, Deva, Hațeg și Hunedoara nu erau propriu-zis centre urbane, ci sate privilegiate cu nume de orașe”. Motivându-și această afirmație cu argumentul că „majoritatea locuitorilor lor făceau ori auxiliar ori în exclusivitate agricultură”, el arată în mod just printre cauzele stării înapoiate a așa-ziselor centre urbane persistența pâna la 1848 a regimului feudal dominat de aristocrație, care nu avusese nici interesul, nici priceperea dezvoltării unei veritabile vieți orășenești.

În ceea ce privește agricultura, raportul scoate în evidență că ea constituia ramura principală a economiei cercurilor Blaj, Hațeg și Alba Iulia. Îndeosebi Kriegsau a sesizat în intervențiile sale dificultățile în care s-a zbatut agricultura pe marile proprietăți moșierești în anii 1850-1852. A sesizat, de pildă, că aceste proprietăți au rămas în mare parte nelucrate, fiindcă după desființarea iobăgiei în 1848 pierzând zilele de robotă gratuite, n-au dispus de capitalul necesar pentru a-și procura inventar propriu și a angaja forță de muncă salariată care să-l mânuiască. Proprietarii moșiilor au căutat să iasă din impas oferind sătenilor pământuri arătoare și terenuri cu viță de vie „pe jumătate”, adică în condițiile împărțirii pe din două a recoltei. Țăranul „primea însă oferta numai în măsura și în condițiile dictate de necesitățile lui absolute și de împrejurările date”. Enunțând această idee, Kriegsau a surprins adevărul că atitudinea sătenilor față de dificultățile moșierilor reflecta în fond antagonismul dintre marea proprietate nobiliară și cea mică țărănească, apărut cu mult înainte de 1848. Antagonismului firesc de natură economică și socială i se adăuga aici contradicția de ordin național, deoarece marea proprietate se găsea în covârșitoarea ei majoritate în mâinile moșierilor maghiari sau maghiarizați, pe când mica proprietate aparținea aproape în exclusivitate țăranilor români.

Exploatarea seculară și oprimarea națională la care au fost supuși țărani români până în 1848 îi determina ca acum, deveniți oameni liberi, să încerce „a se răzbuna” pe marii proprietari. Sătenii își puteau permite să boicoteze marea proprietate fiindcă gradul scăzut de civilizație din mediul rural făcea ca trebuințele lor să fie limitate. În consecință cultivau doar atât cât le era necesar pentru întreținerea familiilor lor „și pentru îndeplinirea sarcinilor oficiale”. Obișnuiți din perioada vechiului regim feudal să nu li se aprecieze valoarea muncii lor, țărani nu se arătau tentați deocamdată, de dublarea prețului zilei de muncă față de cel plătit înainte de 1848. Kriegsau a admis totuși ca reală precizarea lui Dimitrie Moldovan că deși o parte însemnată din pământul moșieresc româna anual nelucrată, totuși producția agricolă n-a scăzut, ci dimpotrivă a crescut datorită loturilor țăranilor, care, devenind proprietari deplin pe ele, le lucrau cu sârguință și sporeau recolta.

Raportul lui D. Moldovan dă atenția cuvenită nu numai agriculturii ci și viticulturii și creșterii animalelor. El sublinia că viticultura și pomicultura jucau un rol important în economia satelor din zonele deluroase ale cercurilor Deva, Alba Iulia și Blaj.

Același rol îl juca în regiunile muntoase, cu pășuni și fânețe întinse, creșterea bovinelor și ovinelor. Cai de rasă se obțineau în hergheliile de stat de la Deva, Vințu de Jos, Aiud și Târnăveni, precum și în cea particulară de la Ocna Mureș.

O evidențiere aparte face autorul asupra importanței bogăției fondului forestier în economia districtului. Totodată deplânge distrugerea unor păduri și munți întregi în perioada vechiului regim, când nobilii, arogându-și dreptul exclusiv de proprietate, au răpit țăranilor o bună parte din posesiunile silvice obștești și apoi le-a cauzat mari daune prin punerea lor în vânzare la prețuri derizorii. Inexistența unei baze juridice pozitive referitoare la dreptul de proprietate asupra pădurilor a perpetuat tendința distrugerii acestora și după revoluție. Pentru a se pune capăt acestei tendințe, sugera autorităților să urgenteze reglementarea dreptului de proprietate asupra pădurilor, inclusiv în cazul celor comunale, obștești. Dimitrie Moldovan se gândea desigur la locuitorii satelor din Munții Apuseni care încercau să reintre în stăpânirea pădurilor din hotarele lor, luate de fisc în secolul al XVIII-lea, manifestând, în 1852, o serioasă împotrivire față de măsurătorile cadastrale.

Referitor la comerțul practicat pe teritoriul districtului în anii 1850-1852 raportul menționează că el se rezuma la micul negoț cu articole de băcănie și cu produsele ce prisoseau gospodăriilor țărănești. Principalele piețe de desfacere a mărfurilor se găseau la Deva, Hunedoara, Hațeg, Brad, Zlatna, Târnăveni, Aiud și Alba Iulia, cu târguri săptămânale, cărora li se adăugau alte câteva zeci de comune mai mari cu bâlciuri anuale. D. Moldovan s-a străduit să atragă atenția autorităților superioare asupra poziției orașului Deva, care, fiind așezat la granița cu Banatul și nu departe de hotarul Țării Românești de la Vulcan, putea deveni un important centru comercial și financiar, mai ales că era situat pe Mureș, principalul râu din Transilvania. Întrucât pe Mureș se transportau cu

ajutorul plutei, spre Banat și Ungaria, lemne și cherestea, fructe crude sau uscate, uneori chiar cereale și circa 800 chintale de sare de la Ocna Mureș, autorul raportului îndemna cercurile guvernamentale să ia măsuri corespunzătoare pentru reglementarea cursului acestui râu, cel puțin până la ultima localitate. Pentru a convinge autoritățile, el aducea în plus argumentul că prin regularizarea Mureșului s-ar fi ferit lunca existentă de-a lungul lui de inundații și astfel recolta de cereale și furaje de pe ea n-ar mai fi fost amenințată anual cu distrugerea. Regularizarea se impunea cu atât mai mult, cu cât de-a lungul Mureșului mergea o importantă șosea, iar în perspectiva unui viitor nu prea îndepărtat paralel cu ea urma să se construiască o cale ferată care venind dinstre Arad va trece prin Deva spre Sibiu și granița Țării Românești de la Turnu Roșu, pe tot acest traseu nefiind necesare tunele.

Privitor la șosele raportul sublinia că deocamdată ele constituiau principalele artere pe care se transportau mărfurile pe teritoriul districtului. Districtul era străbătut de o șosea care venea din Banat pe la Coșovița și trecând prin stațiile de poștă de la Dobra și Leșnic ajungea la Deva. Aici se unea cu șoseaua ce venea prin Brănișca dinspre Arad. Împreunate, mergeau prin Orăștie și Sebeș spre Sibiu și Turnu Roșu. La Sebeș se împreunau cu o a treia șosea care venea dinspre Cluj prin Aiud și Alba Iulia. Datorită importanței pe care o prezentau pentru dezvoltarea în perspectivă a traficului comercial, autorul raportului propunea să fie transformate în șosele de stat și drumurile cercuale ce porneau din Deva prin Hunedoara, Hațeg și Porțile de Fier spre Banat și respectiv spre Ungaria prin Baia de Criș și Hălmagiu, precum și prin Zam.

În subpunctul 7 al capitolului XI, Dimitrie Moldovan a insistat asupra rolului pasului Vulcan în stimularea comerțului dintre districtul militar Alba Iulia și Țara Românească. De pe teritoriul districtului se exportau prin pasul Vulcan, peste munți, produse textile și din piele, dar mai ales fier care era scutit de vamă. Tot prin acest pas se importau din Țara Românească cereale, vite, porci, slănină și alte produse alimentare. Datorită carantinei de la pasul Vulcan, în 1852 cerealele, carnea și slăcina au fost aduse însă cu precădere din Banat⁴².

Situația claselor și categoriilor sociale se oglindește pe toată întinderea raportului, dar mai ales în capitolul II. Din relatarea lui D. Moldovan și îndeosebi din intervenția masivă a lui Kriegsau în subpunctul 5 al acestui capitol se desprinde că principalele categorii sociale de pe teritoriul districtului erau acelea ale moșierilor și țăranilor proveniți din orânduirea feudală. Manifestând o evidentă simpatie față de marii nobili, Kriegsau afirmă că ei înclinau spre o împăcare cu Curtea imperială din Viena. Totuși dă dovadă de realism când subliniază că membrii aristocrației manifestau rezerve și chiar o atitudine dușmănoasă față de regimul neabsolutist, datorită măsurilor întreprinse de el. Obișnuiți să domine din generație în generație aparatul administrativ al Transilvaniei, după revoluție se simțeau șocați că funcțiile publice se puteau îndeplini și fără aportul lor.

42. *Ibidem*, p. 476-480.

Despre micii nobili Kriegsau evidenția că erau mai reacționari decât aristocrații. Pierzându-și privilegiile, nu aveau alt ideal decât să se revină la vechile stări de lucruri. Fiind săraci, apropiați ca potențial economic de țărani, cu un nivel de cultură nu prea diferit de al acestora, nemeșii nu se puteau adapta noilor relații pe care le urau și de care se temeau.

O caracterizare asemănătoare a schițat Kriegsau și cu privire la orășeni. Exceptându-i pe locuitorii orașelor care se ocupau cu agricultura, fiind deci țărani, despre ceilalți orășeni el scrie că formau o burghezie medievală și nu modernă. Întrucât înainte de 1848 făcuseră și ei parte din stările privilegiate, fuseseră obișnuiți să paraziteze pe vechiul regim feudal. Fără ocupații economice lucrative, lipsiți de o pregătire intelectuală care să-i facă utili în noul regim, orășenii n-aveau altă preocupare decât de a recurge la viclenia și șiretlicuri pentru a ocoli legea. Educați în a nu face nimic, dușmânindu-se între ei pe motiv că unii erau maghiari, iar alții români, germani sau evrei, acești locuitori ai orașelor erau tot atât de reacționari ca și micii nobili. Asemenea nemeșilor, regretau vechea orânduire feudală bazată pe inegalitate și privilegii. La fel ca și micii nobili, orășenii erau nu numai reacționari, ci și dușmani ai regimului neabsolutist instaurat după înfrângerea revoluției.

În intervențiile sale făcute pe marginea raportului elaborat de D. Moldovan, referindu-se la țărani, Kriegsau face remarcă justă că ei erau principalii beneficiari ai legii agrare din 1848 pe care noul regim a menținut-o și a întărit-o. Desființarea obligațiilor feudale și transformarea lor nu numai în oameni liberi, ci și în proprietari deplin pe loturile proprii, nu putea decât să-i bucure. Totuși, lipsiți aproape cu totul de învățătură, fără o educație civică și confesională corespunzătoare, ei continuau să fie neîncrezători și superstițioși ca și în condițiile vechiului regim feudal, când apăsaseră asupra lor, ca iobagi, multiple greutăți.

Spre deosebire de Kriegsau care pune starea înapoiată a țăranilor numai pe seama vechiului regim, D. Moldovan s-a străduit de-a lungul raportului să demonstreze că în locul vechilor obligații datorate foștilor stăpâni, după 1849 s-au aruncat pe umerii lor tot felul de sarcini față de aparatul de stat central și local. Astfel, sătenii erau datori să suporte: cele mai grele impozite în raport cu potențialul lor economic; încartiruirea militarilor fără a fi plătiți în general pentru o astfel de povară; aprovizionarea armatei cu alimente și lemne de foc pe prețuri derizorii; recrutări de soldați pentru armata imperială, celelalte categorii sociale știind să **înverteze cele mai variate mijloace și subterfugii pentru a obține scutiri** de serviciul militar; caii de poștă și atelajele pentru corvezile extraordinare doar pentru 12 creștari de stație și animal, ceea ce-i făcea pe mulți să-și vândă vitele, punându-se astfel în pericol efectuarea muncilor agricole; întreținerea șoselelor comunale, cercuale și de stat; asigurarea salarizării învățătorilor, preoților, primarilor, notarilor, jandarmilor și a diferiților funcționari ai administrației locale etc. Pentru a-i ușura cât de cât pe țărani, autorul raportului a propus superiorilor ca la îndeplinirea poverilor de genul celor de mai sus să contribuie și celelalte

categorii sociale, prin introducerea unui nou impozit pe care să-l suporte în mod egal după venit⁴³.

Așadar, raportul întocmit de D. Moldovan, cu adăugirile generalului Kriegsau, pezintă o deosebită importanță pentru informațiile pe care le conține despre situația politică, sanitară, culturală, economică și socială a actualelor județe Hunedoara și Alba, precum și pentru o bună parte a județului Mureș. Totodată constituie o mărturie concludentă a înaltei competențe și capacității administrative a unuia din cei mai însemnați intelectuali români de la mijlocul veacului al XIX-lea. În același timp este o dovadă a caldului atașament al autorului față de poporul român al cărui fiu era. Acest atașament reiese, pe de o parte, prin strădaniile depuse pentru a convinge forurile superioare să mențină și chiar să sporească numărul funcționarilor administrativi recrutați dintre intelectualii români, pe de altă parte rezultă din soluțiile pe care le-a propus pentru ușurarea soartei țăranilor.

Desigur, în exercitarea funcției sale de adjunct al districtului militar Alba lulia, D. Moldovan a trebuit să învingă uneori mari dificultăți. După cum însuși mărturisește, la început a avut de înfruntat rezerva manifestată față de el, ca român, de superiorul său, generalul Kriegsau. Numai după ce i-a demonstrat că-și îndeplinea cu competență îndatoririle de înalt funcționar administrativ, i-a acordat încrederea. Greutățile cele mai mari i le-a cauzat însă colonelul Springensfeld, după cum reiese din relatarea lui G. Barițiu. Într-adevăr, colonelul ordona execuții militare punitive contra comunelor românești, când îndrăzneau să formuleze cele mai neînsemnate revendicări și apoi îl trimitea pe Dimitrie Moldovan în localitățile respective pentru a-i convinge pe săteni să renunțe la încercările lor de a-și face singuri dreptate și s-o obțină pe calea legii⁴⁴.

Dimitrie Moldovan a rămas în înalta dregătorie până în 1854, când districtele militare au fost înlocuite în Transilvania cu altele, civile în număr de zece. În cadrul districtului Hunedoara el va fi numit comisar clasa I-a la Orăștie⁴⁵.

Autoritățile imperiale i-au apreciat zelul pe care l-a depus în activitatea lui de înalt funcționar între 1848-1854 și în acest ultim an l-au numit într-o comisie constituțională, împreună cu Gabriel Dorgo din partea românilor, J. Bruckenthal și P. Lange ca reprezentanți ai sașilor, grofii Toldalagi și Beldi în calitate de exponenți ai nemeșimii maghiare, avându-l drept secretar pe J. Grimm. Membrii comisiei au lucrat la elaborarea unui proiect de constituire a Transilvaniei până în 1855 sub președinția guvernatorului Schwarzenberg. Dar după terminarea acestui proiect și înaintarea lui la Curtea imperială a rămas îngropat în arhivele vieneze, așa cum prevăzuse însuși guvernatorul. Într-o scrisoare din 17 februarie 1861 D. Moldovan îi furnizează lui G. Barițiu următoarea informație referitoare la lucrările comisiei constituționale și despre atitudinea adoptată în cadrul ei; „Aci îți mai trimit două copie despre lucrările Gubernicului... în anul 1855, când era vorba să se facă Landesstatute (statutele țării n.n.) pe baza Patentului

44. G. Barițiu, *op. cit.*, vol. II, p. 726.

45. Arh. St. Cluj-Napoca, *fond. Arhiva familiei Moldovan*, ms. nr. 262.

despre Grundzuge (principii n.n.) 31/12/18/55. Io încă fui chemat cu Dorgo din partea românilor. Acia vezi opiniunea mea sub I despre dreptul(l) istoric, apoi sub II, cum aş fi cugetat io atuncea împăciuirea naţiunilor acia”. În continuare precizează că şi-a expus opiniile privind dreptul istoric şi realizarea împăcării naţionalităţilor din Transilvania în faţa celorlalţi membrii ai comisiei, precum şi a comisarului gubernial Szabo Lajos. Între altele le-a argumentat că revendicările românilor erau justificate, deoarece poporul român n-a fost constituit în întregime numai din iobagi, ci şi din nobili care au supravieţuit atât în comitate, cât şi în scaunele secuieşti după cum nici maghiarii şi secuii nu fuseseră exclusiv nemeşi privilegiaţi, o parte din ei fiind iobagi ca şi românii. În ceea ce priveşte scaunele săseşti a susţinut că pe teritoriul lor nu s-ar fi făcut deosebire de religie şi apartenenţă etnică la atribuirea unor funcţii publice între cei ce aveau priorităţi. Informaţia dată lui G. Bariţiu demonstrează că D. Moldovan s-a străduit să folosească şi ocazia din 1855 pentru ameliorarea situaţiei politice a românilor transilvăneni⁴⁶.

În cadrul nomenclatorului funcţionarilor guberniali din 1857, D. Moldovan figurează cu demnitatea de comis districtual supleant al comisiei „pentru desărcinarea pământului”. E vorba, evident, de una din cele opt judecării urbariale care s-au constituit în acest an pe baza patentelor urbariale din 1853 în 1854 pentru Transilvania, Banat şi comitatele vestice şi anume de aceea de la Orăştie. Menirea lor era de a judeca şi de a decide în procesele dintre foştii iobagi şi foştii lor stăpâni feudali, determinate de neînţeţegerile privind delimitarea pământurilor urbariale de cele alodiale, devenite şi într-un caz şi în celălalt proprietăţi de tip burghez. Pe baza sentinţelor acestor instituţii judecătoreşti se vor fixa despăgubirile pe care statul habsburgic le va plăti foştilor stăpâni feudali pentru pierderea părţilor de moşii ce formaseră înainte de 1848 posesiuni iobăgeşti, inclusiv pentru dijmele şi zilele de robotă desfiinţate. Judecătoriile urbariale îşi vor începe activitatea în 1858 şi o vor continua pe scară mai largă în anii următori, îndeosebi după 1860⁴⁷.

III. ROLUL LUI D. MOLDOVAN ÎN VIAŢA POLITICĂ A TRANSILVANIEI DIN ANII 1861-1867

Anul 1860 a adus cu sine înlocuirea neoabsolutismului austriac, instaurat după înfrângerea revoluţiei din 1848-1849, cu un regim politic mai liberal. Noul regim părea să deschidă românilor transilvăneni perspective de afirmare în viaţa politică pe care nu le avuseseră până atunci. El va crea temporar posibilităţi de acces la posturi mai înalte în aparatul de stat, cu precădere pentru intelectualii români evidenţiaţi în regimul precedent prin capacitate administrativă, apreciată de puterea centrală din capitala monarhiei habsburgice. Printre ei se va număra

46. G. Bariţiu, *op. cit.*, p. 718; *George Bariţ şi contemporanii săi...* p. 124-125.

47. G. Bariţiu, *op. cit.*, p. 701; I. Kovacs, *Desfiinţarea relaţiilor feudale în Transilvania*, Cluj, 1973, p. 101.

și D. Moldovan care va fi propus, încă în decembrie 1860, pentru funcția de secretar al Cancelariei aulice transilvănene de la Viena, restaurată potrivit Diplomei imperiale din octombrie același an. El nu s-a grăbit însă să o accepte, ci, la sfatul mitropolitului blăjan Al. Șterca Șuluțiu, s-a decis să ceară mai întâi aprobarea conferinței naționale, convocată pentru ianuarie 1861 la Sibiu⁴⁸.

Dimitrie Moldovan a figurat printre cei circa 150 intelectuali români care au participat la această conferință pentru a adopta programul ce trebuia urmat în noua conjunctură de poporul român în vederea recunoașterii lui ca națiune politică egal îndreptățită cu celelalte naționalități din Transilvania. Încă în prima ședință din 1/13 ianuarie el va fi cooptat în comisia de zece persoane, desemnată pentru a stabili ordinea de zi a dezbaterilor. La sfârșitul Conferinței va fi de asemenea ales între cei 20 de membri ai Comitetului Național permanent care avea menirea de a juca un rol asemănător cu cel constituit la Adunarea din 15-17 mai 1848 de la Blaj, în coordonarea viitoarelor acțiuni politice ale românilor transilvăneni.

Chestiunea acceptării demnității de secretar aulic, D. Moldovan a ridicat-o în a doua ședință a Conferinței naționale din 2/14 ianuarie. Participanții au hotărât să lase la latitudinea fiecărui român de a accepta sau nu o funcție publică în raport cu propriile convingeri. Cum însă la primirea unei atari funcții trebuia depus un jurământ, s-a precizat că va fi prestat numai dacă nu contravenea intereselor naționale⁴⁹.

Referindu-se la problema ridicată de D. Moldovan în Conferința națională, ziarul conservator „Kolozsvári Közlöny” (Buletinul clujean) a luat-o în derâdere, persiflând-o. De aceea, plin de indignare, D. Moldovan i-a cerut prietenului său G. Barițiu, în două scrisori din 28 ianuarie și respectiv 5 februarie 1861, să publice integral declarația lui în „Gazeta Transilvaniei”, cu text român și maghiar, pentru a se stabili adevărul. Totodată l-a rugat să precizeze că el n-a solicitat sfat Conferinței, ci a ridicat chestiunea acceptării funcțiilor oficiale ca o problemă de principiu, considerând că orice român putea depune jurământul numai dacă nu era contrar celui prestat de Adunarea Națională din mai 1848 de la Blaj. El a precizat că între 1849-1860 a fost funcționar austriac, supus autorității centrale de la Viena. În noile condiții înțelegea însă să primească dregătoria de secretar aulic ca român. De aceea era hotărât să o accepte numai dacă nu i se va pretinde să presteze jurământul pe constituția feudală aristocratică de dinainte de 1848, care nu i-ar permite să apere drepturile naționale ale românilor și nici să acționeze pentru impunerea lor⁵⁰.

Funcțiile deținute de D. Moldovan între 1849-1860 l-au determinat pe nou numitul șef al Camerei aulice transilvănene, baronul Kemény Ferenc, să-l includă între cei opt reprezentanți ai românilor, chemați, împreună cu cei ai sașilor și maghiarilor, la conferința regnicolară fixată pe data de 10-11 februarie

48. Ioana Botezan, *Corespondența lui Alexandru Sterca Șuluțiu cu Dimitrie Moldovan între anii 1860-1866* (I), în *AIIA*, XXVI, 1985-1986, Cluj-Napoca, p. 429-430.

49. G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. III, Sibiu, 1891, p. 68-75.

50. *George Bariț și contemporanii săi...* p. 116-121.

1861 la Alba Iulia. Scopul ei era să elaboreze un proiect electoral în vederea alegerii deputaților pentru Dieta Transilvaniei. Dar exponenții intereselor burghezo-moșierimii maghiare s-au opus, susținând că ar fi trebuit să fie acceptată legea electorală din 1848, ceea ce echivala implicit cu recunoașterea uniunii Transilvaniei cu Ungaria. D. Moldovan urma să ia cuvântul în ședința din 11 februarie, dar o indispoziție l-a împiedicat să participe la ea. A trimis însă președintelui conferinței, care nu era altul decât același baron Kemény Ferenc, cuvântarea redactată cu scopul de a o rosti în plenul ei. Din cuprinsul cuvântării rezultă că oratorul și-a propus să combată argumentele exponenților burghezo-moșierimii în favoarea legii electorale și a uniunii din 1848, pe care le-au prezentat în intervențiile lor din ziua precedentă. D. Moldovan atrăgea atenția că atât legea uniunii, cât și cea electorală au fost adoptate în 1848 de Dieta stărilor privilegiate din care românii fuseseră excluși. Despre aceste legi nu se poate afirma că s-au adoptat pe baza egalei îndreptățiri a tuturor locuitorilor țării. În 1848 au fost neîndreptățiți nu numai românii, ci și iobagi maghiari, secui și sași care nu fuseseră nici ei reprezentați în Dieta stărilor privilegiate. Or. românii adunați la Blaj în 15-17 mai 1848 au avertizat că ei nu vor recunoaște valabilitatea legilor adoptate în absența reprezentanților lor.

Principiul egalității în drepturi nu s-a respectat nici în modul cum s-a convocat conferința regnicolară de la Alba Iulia. Românilor, la fel ca și sașilor, nu li s-a admis decât câte 8 reprezentanți, cu toate că împreună formau 2/3 din populația Transilvaniei. În schimb maghiarii și secuii care constituiau împreună doar 1/3 din populație aveau 24 de reprezentanți. D. Moldovan sublinia că insista asupra acestei realități pentru a nu crea impresia Curții vieneze că cei 24 maghiari și secui, care se pronunțau pentru legea electorală din 1848, ar fi exponenți ai voinței majorității populației. Întrucât această lege perpetua inegalitatea de dinainte de 1848, nu putea să o aprobe. Recunoașterea ei ar fi echivalat, de fapt, cu admiterea ideii că transilvănenii n-ar fi capabili să-și rezolve singuri propriile probleme, ci ar opta pentru transferarea lor în competența Parlamentului Ungariei. Majoritatea locuitorilor Transilvaniei erau convinși însă că aceste probleme puteau fi soluționate numai într-o dietă proprie. Dar pentru ca Dieta transilvăneană să-și poată îndeplini menirea, ea trebuia aleasă pe baza unei legi electorale care să reflecte toate transformările ce au avut loc după 1848 și să corespundă, deci, cerințelor spiritului timpului. Acestei cerințe îi corespundea proiectul de lege electorală elaborat de Conferința națională din ianuarie de la Sibiu, pe care l-a prezentat și susținut mitropolitul Al. Șterca-Șuluțiu în memorabilul său discurs rostit în ședința din 10 februarie. Proiectul românesc preconiza acordarea dreptului de vot tuturor acelor care posedau: o proprietate funciară oricât de mică ar fi fost ea; o casă de orice valoare; un atelier meștejugar sau o prăvălie; o pregătire intelectuală minimă. Datorită acestor prevederi democratice care erau în concordanță cu Diploma imperială din 20 octombrie 1860 și cu rescriptul autograf al monarhului din 21 decembrie același an, se pronunța în favoarea lui⁵¹.

51. S. Retega, *Dieta românească a Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1979, p. 42-43.

La aproximativ o lună după conferința regnicolară de la Alba Iulia, D. Moldovan va pleca spre Viena pentru a-și lua în primire funcția de secretar al Cancelariei aulice transilvănene. La 23 martie 1861 îl anunța pe G. Barițiu că a ajuns cu bine în capitala monarhiei. De asemenea că a putut depune jurământul de funcționar al statului, deoarece nu conținea nici o referire la constituția nobiliară maghiară, bazată pe Aprobate, Compilete și celelalte legi adoptate de dietele stărilor privilegiate până în preajma revoluției din 1848⁵².

D. Moldovan va folosi dregătoria de secretar aulic, deținută timp de peste un an, până în primăvara lui 1862, pentru a aduce mari servicii luptei de emancipare națională. Acest lucru se desprinde clar din corespondența purtată cu mitropolitul A. Șterca-Șuluțiu, episcopul A. Șaguna, G. Barițiu și cu alți lideri români. Îndeosebi informațiile cuprinse în scrisorile pe care i le-a trimis lui G. Barițiu i-au permis acestuia să publice în „Gazeta Transilvaniei” o serie de articole ce pot fi considerate veritabile călăuze sau puncte de reper pentru acțiunile cu caracter politic întreprinse de români de-a lungul anului 1861 și în primele luni ale celui următor. Astfel, cu data de 25 martie 1861, îi aducea la cunoștință că în conferința desfășurată în zilele precedente, cu participarea șefului Cancelariei aulice, baronul Kemény Ferenc, s-au decis următoarele cu privire la Transilvania a) să se încheie până la 15 aprilie organizarea ei politico-administrativă, sașii putând să recurgă în această privință la punctele regulative din 1805; b) să se includă în Guberniul de la Cluj, din partea românilor, consilierii guberniali I. Alduleanu, P. Dunca și Al. Lazăr, precum și secretarii guberniali D. Moga și Matei Pop Grideanu; c) să fie numit comite suprem al comitatului Alba de Sus Augustin Ladai, iar căpitan suprem al districtului Făgăraș Ioan Bran de Lemeni; d) să se păstreze deocamdată legea electorală din 1848; e) să se mențină între regaliștii ce vor participa la dietă, membrii Guberniului, cei ai Tablei regești și comiții supremi, dar să fie numiți între ei și unii români; f) să se reorganizeze Tabla crăiască, în sensul numirii între funcționarii ei și nenobili cu studii juridice, inclusiv dintre români etc.⁵³.

Corespondența lui D. Moldovan cu G. Barițiu relevă însă că principala problemă care i-a preocupat pe liderii luptei de emancipare națională de-a lungul anului 1861 și în cel următor a fost convocarea Dietei transilvane, care să legifereze recunoașterea românilor ce națiune politică egal îndreptățită. Acestei probleme îi sunt subordonate toate acțiunile și strădaniile. Cu scopul de a contribui la rezolvarea ei, va căuta și D. Moldovan soluții, va emite păreri, va da sfaturi, va încerca să-i mobilizeze pe principalii conducători, să-i aducă la Viena, când i se părea necesar, pentru a se consulta, și mai ales, pentru a prezenta memorii monarhului și primului ministru Schmerling. Una din soluțiile la care s-a referit D. Moldovan în scrisorile trimise lui G. Barițiu pe parcursul lunii mai avea în vedere activizarea comitetului permanent ales la conferința națională de la începutul anului 1861. Memoriul înaintat împăratului de către această

52. *George Bariț și contemporanii săi...* p. 127.

53. *Ibidem*, p. 128.

conferință îi menționa existența fără a se obiecta nimic împotriva lui, ceea ce echivala cu recunoașterea sa tacită de către autoritățile centrale de la Viena. Fiind acceptat tacit, comitetul putea face declarații de sprijinire a politicii guvernului central, în numele poporului român. Prin atari declarații, românii ar avea posibilitatea să demonstreze că ar fi dispuși să-și trimită, împreună cu sașii, atât regaliștii, cât și deputații aleși, mai întâi în Dieta Transilvaniei și apoi în Reichsrath sau Parlamentul central de la Viena, care trebuia să voteze bugetul și contribuția în oameni pentru armată. Dacă întrunirea Dietei transilvănene s-ar amâna, comitetul să arate că românii erau gata să-și aleagă deputații pentru Reichsrath și în cadrul congregațiilor sau consiliilor comitatense. În condițiile persistenței ungarilor în refuzul de a colabora cu puterea centrală la rezolvarea problemelor monarhiei, împăratul, văzând predispoziția românilor și a celorlalte naționalități de a-l ajuta în exercitarea atribuțiilor sale, până la urmă le va recunoaște statutul de națiuni politice și le va permite să se întrunească în congrese naționale. E adevărat, D. Moldovan manifesta și prudență în această chestiune, mărturisindu-i lui G. Barițiu că, dacă ungurii și croații vor accepta până la urmă să-și trimită reprezentanți în Parlamentul central, monarhul va ajunge la înțelegere cu ei. În acest caz, românii vor fi a „cincia roată / la căruță / sau balast în bae”. Pentru a preveni o astfel de situație, el îi sfătuiește pe conducătorii românilor să acționeze prin organizarea de adunări sau mitinguri în comitatele, scaunele și districtele cu populație majoritară românească, așa cum făceau maghiarii la Cluj și Târgu Mureș, iar sașii la Sibiu. Atari adunări sau mitinguri ar putea fi folosite, de asemenea pentru desemnarea deputaților unităților administrativ-teritoriale respective, care să-i reprezinte pe români în Reichsrath, atâta timp cât nu se va întruni dieta. Prin astfel de acțiuni, românii vor fi recunoscuți ca națiune politică de celelalte popoare ale monarhiei, în pofida maghiarilor care „nu vor ști de existența noastră națională”. D. Moldovan sugera comitetului permanent ca diferitele inițiative și acțiuni întreprinse de români să fie aduse la cunoștința împăratului printr-o delegație de cinci-șase persoane, desemnate dintre membrii săi. El propunea ca din această delegație să facă parte protopopul I. Popazu și negustorul I. Costea de la Brașov, I. Axente Sever din Alba de Jos, Al. Fetti de la Deva și eventual P. Vasici sau I. Bologa. Recomandabil ar fi fost, după părerea lui, ca această delegație sau, cel puțin un împuternicit al comitetului, să stea în permanență la Viena, „care să umble pe la curțile înalte” și să acționeze în cauza națională asemenea maghiarilor și sașilor. În rolul de împuternicit al comitetului îl propunea pe I. Maior, despre care afirma să, în calitatea lui de translator pe lângă guvernul central din anii neoabsolutismului, a reușit să-și facă relații în cercurile suspuse din capitala monarhiei⁵⁴.

O altă soluție preconizată de D. Moldovan pentru rezolvarea problemei recunoașterii românilor ca națiune politică i-a fost sugerată de numirea lui Al. Bohățel în funcția de căpitan suprem al nou înființatului district Năsăud. Într-una

54. *Ibidem*, p. 129-135.

din epistolele adresate lui G. Barițiu în mai 1861 îi relatează că i-a scris lui Al. Bohățel pentru a-l atenționa asupra importanței introducerii românei ca limbă oficială a districtului. Introducerea limbii române, aici, era facilitată de faptul că districtul corespundea cu teritoriul fostului regiment de grăniceri români nr. 2 care avusese sediul la Năsăud. Pe teritoriul fostului regiment, de la înființarea din 1764 până la desființarea lui în 1851, limba oficială a fost germana. De aceea, aici n-au avut nici o aplicabilitate legiile de dinainte de revoluție și din 1848 prin care în comitate sa introdus maghiara în locul limbii latine. Eludând aceste legi, căpitanul districtului și funcționarii ce-i erau subordonați puteau folosi fără nici o opreliște limba maternă, atât în corespondență cu unitățile administrativ-teritoriale similare, cât și cu Guvernul de la Cluj, cu Cancelaria aulică de la Viena și chiar cu împăratul. Dacă Guvernul va admite corespondența din partea districtului Năsăud în limba română, atunci se va pretinde că toți funcționarii guberniali să știe românește, fără a mai fi nevoie de traducători. De aici până la impunerea cunoașterii limbii române de către dregătorii existenți la nivelul comitatelor și scaunelor și chiar la Tabla crăiască și la Universitatea săsească, nu va mai fi decât un pas. Introducerea românei ca limbă oficială în toate organele centrele și locale ale puterii de stat din Transilvania ar fi furnizat un argument serios în impunerea recunoașterii românilor ca națiune politică.

Pentru a se putea realiza acest plan, D. Moldovan l-a îndemnat pe Bohățel să acționeze cu perseverență, dar și cu prudență, fiindcă numirea sa în funcția de căpitan și însăși înființarea districtului năsăudean aveau un caracter provizoriu, organizarea lui definitivă urmând să o decidă viitoarea dietă. În legătură cu funcția de căpitan, l-a făcut atent pe Bohățel asupra jurământului pe care trebuia să-l depună. În cazul că i s-ar cere să-l presteze pe cel prevăzut în articolul V al legii din 1791 și în Aprobate, partea a III-a, titlul I, articolul 1, care constituia esența vechii constituții feudale a Transilvaniei, să nu-l depună cu nici un preț, deoarece ar dezonora națiunea română. Referitor la consolidarea districtului ca unitate administrativ-teritorială autonomă îl sfătua, pe de o parte, să-l prezinte autorităților superioare ca „un corp compact, ca un complex natural stătătoriu din comune curat românești, cu averile, fondurile et limba lor”, care au aparținut fostului regiment de grăniceri români. Pe de altă parte, i-a indicat să fie atent la alegerea și numirea funcționarilor districtuali, deoarece era necesar să fie ajutat de luptători „cu peana”, cunoscători ai practicilor constituționale. În acest sens i-a recomandat pe Spiridon Fetti de la Deva și, mai ales, pe George Bardoși, cunoscător al limbii germană și maghiară care, deși era căsătorit cu o contesă unguroaică, și-a botezat copiii ca români, ridica școli românești în Zarand și deci nu putea fi considerat renegat, așa cum îl etichetau unii⁵⁵.

Desigur, în strădaniile lui de a sluji cauza emancipării naționale D. Moldovan nu a acționat singur, ci în strânsă colaborare cu consilierul Vasile Ladislau Pop, precum și cu Ioan Maior care încă se mai găsea la Viena.

55. *Ibidem*, p. 136-138.

Împreună se sfătuiau în chestiunile importante. Astfel au procedat, de pildă, în iunie 1861, când a sosit în capitala monarhiei o delegație transilvăneană condusă de episcopul Șaguna care, în înțelegere cu reprezentanții bănățenilor, a întocmit un memoriu și l-a înaintat împăratului. Prin el se cerea permisiunea întrunirii unui congres național al tuturor românilor din monarhie. Era, în fond, o încercare de a reînnoi strădania din 1849-1851, menită să obțină aprobarea constituirii unei provincii autonome, adică a unei țări românești: din toate teritoriile cu o populație majoritară românească din monarhia habsburgică.

Dar acțiunile românilor din primăvara și vara anului 1861, care vizau impunerea recunoașterii lor ca națiune politică egal îndreptățită, au avut de întâmpinat mari dificultăți. Ele erau consecința numirii, la sfârșitul anului precedent a grofului Mikó Imre ca guvernator al Transilvaniei și a baronului Kemény Ferenc la conducerea Cancelariei aulice de la Viena. Prin pozițiile lor politice, aceștia au dirijat astfel, lucrurile încât în aprilie 1861 s-au reîntrodus la cârma comitatelor comitetele comitatense pe baza legii din 1848, motivându-se că Diploma imperială din octombrie 1860 nu s-ar extinde la nivelul organelor locale ale puterii de stat. Drept urmare, comitetele sau consiliile comitatense își vor păstra caracterul preponderent nobiliar și deci maghiar. Românii vor fi admiși și ei acum, însă în număr limitat, datorită censului foarte ridicat și astfel vor fi aproape peste tot în minoritate, cu excepția districtelor Hațeg, Făgăraș și Năsăud. Ei vor fi de asemenea în inferioritate netă în dregătoriile scaunelor și ale vechilor orașe privilegiate, dacă se exceptează opidele Hunedoara și Hațeg.

Dominând organele centrale și locale ale puterii de stat, exponenții intereselor nobilimii maghiare vor boicota convocarea dietei a cărei menire era de a adopta legea recunoașterii românilor ca națiune egal îndreptățită. Obstrucționând convocarea unei noi diete, vor insista pentru restaurarea legilor din 1848, inclusiv aceea a uniunii. Mai mult, după cum reiese dintr-o scrisoare trimisă de mitropolitul Al. Șterca-Șuluțiu, în iunie 1861, lui D. Moldovan, dregătorii nobiliari din fruntea comitatelor foloseau pozițiile pe care le dețineau pentru a trimite Guvernului „pâri sau delațiuni” contra românilor. Denigrându-i pe români, îi etichetau „oameni anarhici, neconstituționali”, cerând împotriva lor măsuri silnice și pedepse ce aminteau de teroarea exercitată de autoritățile nobiliare în timpul revoluției din 1848. Prin intermediul Guvernului și al cancelariei aulice astfel de denigrări ajungeau apoi până la guvernul central de la Viena, și chiar până la monarh⁵⁶.

În toamna anului 1861 conjunctura politică s-a profilat din nou ceva mai favorabilă satisfacerii dezideratului principal al românilor: recunoașterea lor ca națiune politică egal îndreptățită. Această conjunctură se reflectă și în scrisoarea pe care D. Moldovan i-a trimis-o lui G. Barițiu cu data de 19 septembrie. Prin ea îl informa despre o ședință inopinată a funcționarilor Cancelariei aulice, convocată de consilierul cel mai învârstă, Kabos, care le-a adus la cunoștință: demisia

56. S. Retegan, *op. cit.*, p. 41-44; Ioana Botezan, *op. cit.*, p. 432-433.

cancelarului Kemény Ferenc; rezoluția imperială din 11 septembrie privind convocarea Dietei Transilvaniei într-un interval de cel mult șase săptămâni. Dieta urma să discute și să decidă asupra următoarelor propuneri sau „propoziții crăiești”: înmatricularea națiunii române; trimiterea reprezentanților Dietei transilvănene în Reichsrat; desemnarea funcționarilor în posturile cele mai înalte din aparatul de stat transilvănean; reglementarea judecătorilor civili; o nouă lege electorală. Fiindcă legea electorală prezenta o deosebită importanță pentru configurația următoarei diete, D. Moldovan insista asupra ei, arătând că ea prevedea un cens de opt florini ca și cea din 1848. Dar, spre deosebire de aceasta din urmă, noua lege includea în censul de opt florini toate categoriile de impozite, inclusiv capitația. În plus, censul se pretindea și în cazul nobililor, pentru care legea din 1848 menținuse sufragiul universal de dinainte de revoluție. Autorul scrisorii mai adăuga că proiectul noii legi electorale păstra numărul de doi deputați în comitatele care nu aveau mai mult de 60000 locuitori. Adăuga însă câte un nou deputat la 30000 locuitori. Referindu-se la comitatul Hunedoara preciza că avea dreptul să trimită șase deputați deoarece populația lui se ridica la peste 180000 locuitori. În legătură cu propunerea imperială privind alegerea înalților funcționari, D. Moldovan îi dezvăluia lui G. Barițiu că pentru aceea de șef al Cancelariei aulice maghiarii urmăreau să-i impună pe Apor, sașii pe Rosenfeld, iar românii pe consilierul V.L. Pop. Se profila deci perspectiva ca la dregătoria de cancelar să ajungă un român. De aceea îi comunica lui Barițiu că a scris atât lui Șaguna, cât și lui Șuluțiu, să vină la Viena în fruntea unei delegații pentru a încerca să-l convingă pe monarh să-l numească la cârma Cancelariei aulice pe V.L. Pop⁵⁷.

Inițial ambii prelați i-au răspuns lui D. Moldovan că nu se puteau deplasa în capitala monarhiei, datorită unor motive materiale. Totuși, la 7 octombrie a sosit episcopul Șaguna, împreună cu I. Bologa și I. Rațiu. Două zile mai târziu au ținut o consfătuire la care, în afara lor, au mai participat bănățenii Andrei și Anton Mocioni, precum și D. Moldovan. Cu toții s-au înțeles să elaboreze o petiție prin care să ceară monarhului nu numai numirea unui cancelar român, ci și înlăturarea vechii organizații a Transilvaniei ce permitea nobilimii maghiare să obstrucționeze convocarea dietei atât la nivelul Guberniului, cât și la cel al comitatelor, scaunelor și districtelor.

Într-o scrisoare din 2 noiembrie 1861, D. Moldovan îl încunoștința pe G. Barițiu că el și V. L. Pop au protestat contra recente obstrucții a Guberniului de la Cluj căruia i s-au raliat și cei trei consilieri guberniali români, cunoscuți prin atitudinea lor prounionistă. Autorul scrisorii revine și de astădată asupra necesității unei declarații permanente la Viena care să insite mereu pe lângă împărat și guvernul central să aprobe convocarea dietei pe baza unei noi legi electorale. Altfel, dietei i s-ar asigura o compoziție asemănătoare cu aceea din 1848 și în acest caz s-ar flutura ca și atunci lozinca „unio vagy halal”⁵⁸.

57. *George Bariț și contemporanii săi...* p. 140-141.

58. *Ibidem*, p. 142-144.

Atitudinea obstructionistă a Guberniului de la Cluj față de convocarea dietei, la care se referea D. Moldovan în scrisoarea sa, a determinat demiterea grofului Mikó Imre din funcția de guvernator la 24 noiembrie 1861. În locul lui a fost numit guvernator generalul Folliot de Creneville, căruia i s-au dat ca adjuncți maghiarul Nemeș János și românul Vasile Ladislau Pop. În același timp, ca șef al Cancelariei aulice, în locul demisionarului Kemény Ferenc, n-a fost desemnat un român, ci tot un maghiar, în persoana lui Nádasy Ferenc, fostul ministru al justiției din perioada neabsolutismului⁵⁹.

Prin numirea lui V. L. Pop ca vicepreședinte al Guberniului de la Cluj, postul său de consilier de la Cancelaria aulică din Viena a devenit vacant. Printre cei ce aspirau la această înaltă funcție se număra și D. Moldovan, după cum rezultă din corespondența purtată de el cu mitropolitul Al. Sterca-Șuluțiu spre sfârșitul anului 1861 și în primele luni ale anului următor. Mai mult, candidatura sa era susținută cu prioritate și de noul Guberniu transilvănean. Totuși avansarea lui se va tergiversa câteva luni, datorită opoziției lui Șaguna care inițial l-a sprijinit pe I. Bran de Lemeni. Abia după ce Șaguna s-a deplasat în martie 1862 la Viena în problema desprinderii românilor ortodocși de ierarhia sârbească, în vederea constituirii unei mitropolii proprii autonome, atitudinea lui s-a modificat, deoarece D. Moldovan a făcut și el aparte din delegația care s-a prezentat la primul ministru Schmerling. La 9 mai 1862 mitropolitul Șuluțiu îi scria lui D. Moldovan că i-a primit epistola prin care îl vestea că a fost în sfârșit numit consilier, deodată cu baronul Reichenstein din partea sașilor⁶⁰.

Demnitatea de consilier a reprezentat ultima treaptă pe care D. Moldovan a urcat-o pe scara ierarhiei funcționărești a imperiului habsburgic. După cum el însuși îi mărturisea lui Barițiu, spre deosebire de secretarii aulici care doar „referau” pe marginea problemelor transilvănene, consilierii participau efectiv la discutarea lor și-și „dau votul decisiv”. Bazându-se pe experiența acumulată ca secretar aulic, D. Moldovan va căuta să folosească importanta funcție de consilier pentru a interveni în toate problemele care-i interesau pe români cu ocazia discutării lor în cadrul Cancelariei aulice. Scrisorile trimise cu regularitate lui G. Barițiu de-a lungul verii anului 1862 relevă că s-a preocupat cu consecvență de chestiunea privind: reprezentanțele naționale; consilierii școlari; mitropolia ortodoxă; înființarea judecătoriei apelative în „Sachsenland”; Tabla crăiască; magistratul sau consiliul din Sebeș; cauza foștilor grăniceri și a teritoriului Săliștei etc. Pe primul plan a rămas însă și în 1862, ca și în anul precedent, preocuparea pentru obținerea convocării dietei, în vederea adoptării legii recunoașterii românilor ca națiune politică. Pe aceeași linie a acționat, după posibilități, pentru a impune egalitatea în drepturi cu maghiarii și sașii, nu numai în viitoarea dietă, ci și la nivelul comitatelor și scaunelor. În ele, reprezentanții nobilimii și respectiv ai particiatului sășesc foloseau pozițiile deținute pentru a împiedica sau cel puțin întârzia cât mai mult îndreptățile năzuințe politice ale

59. S. Retegan, *op. cit.* p. 54.

60. Ioana Botezan, *op. cit.*, p. 436-440.

românilor. La 20 septembrie 1862, el îi făcea cunoscută lui G. Barițiu atitudinea favorabilă față de aceste năzuințe a consilierului Grimm. Grimm i-a dat sfatul ca românii să-și mențină atașamentul față de Diploma imperială din octombrie 1860 și pe baza ei să aștepte recunoașterea lor ca națiune politică, nu de la dietele maghiare, ci numai din partea tronului⁶¹.

Persistența nobilimii maghiare din Ungaria și Transilvania în refuzul de a colabora cu regimul liberal inaugurat prin Diploma imperială din octombrie 1860 a determinat guvernul central de la Viena să manifeste, din octombrie 1862, mai multă bunăvoință față de revendicările românilor cuprinse în petițiile și memoriile înaintate de ei în ultimii doi ani. Încă la 12 septembrie, D. Moldovan i-a scris în această privință lui G. Barițiu următoarele: „Să știți frate că toate reprezentațiunile noastre de la 1860 încoace, cu protestul împreună ce-l dădură deputații noștri în contra Guberniului mikóian, sunt așternute tronului...”. Pentru ca autoritățile imperiale să corecteze nedreptatea ce s-a făcut românilor în organizarea comitatelor, D. Moldovan îi sugera lui G. Barițiu, și deopotrivă lui Bohățel, Șaguna și Șuluțiu, să inițieze acțiuni de contestare în cadrul congregațiilor comitatense pe baza instrucțiunilor oficiale din 27 septembrie și 12 octombrie 1861, în așa fel încât să fie cât mai evidentă solidaritatea națională. Anunțându-l pe Barițiu că rezoluția împăratească la propunerea românilor va fi adusă curând la cunoștința celor doi înalți prelați, D. Moldovan îi exprima părerea că ar fi consult să se deplaseze la Viena pentru a se sfătui împreună asupra modalității aprobării unui congres național; de asemenea asupra modului cum să aducă la cunoștința poporului noua reprezentare. Dacă nici Barițiu nici înalții prelați nu se puteau deplasa la Viena, atunci să caute a fi înlocuiți fie de Fetti, fie de Măcelariu, Bologna sau Popazu⁶².

Previziunea lui D. Moldovan s-a îndeplinit la 18 octombrie 1862, când rezoluția imperială i-a fost trimisă episcopului Șaguna. Prin ea se promitea că rezolvarea problemei reglementării juridice a recunoașterii românilor ca națiune politică va avea prioritate cu ocazia începerii lucrărilor proximei Diete a Transilvaniei. Episcopul Șaguna mai era încunoștințat că s-a dat ordin autorităților transilvănene să înceapă conscrierea celor îndreptățiți la vot, în vederea alegerilor dietale⁶³.

Înconjurați de rezoluția împăratească la 2 decembrie, înalții prelați Șuluțiu și Șaguna au adresat Guberniului de la Cluj cererea de a interveni la Viena pentru a li se permite românilor să se întrunească într-un Congres național în perspectiva convocării dietei. Guberniul a înaintat cererea Cancelariei aulice la 30 decembrie 1862. La 17 februarie 1863, monarhul și-a dat consințământul pentru o conferință națională de 120-150 persoane și nu pentru un congres. Guberniul i-a informat pe înalții prelați despre aprobarea conferinței cu data de 20 februarie. O săptămâna mai târziu, mitropolitul Șuluțiu îi confirma lui D.

61. *George Bariț și contemporanii săi...* p. 145-149.

62. *Ibidem*, p. 151-155.

63. S. Retegan, *op. cit.*, p. 55.

Moldovan aprobarea monarhului. Totodată îi aducea la cunoștință că numai în duminica Tomii, de după Paști, va putea avea loc conferința. Asupra acestei date și a altor probleme de interes național se va consfătuși cu Șaguna. Problema pe care o considera de mai mare interes național era aceea a concesiilor politice făcute românilor. El își exprima temerea că în lipsa unei legi adoptate de dietă sau cel puțin fără decret imperial, toate concesiile vor putea fi anulate printr-o simplă trăsătură de condei. Îndeosebi fără dietă românii vor rămâne cu „supremația maghiară” deasupra lor, care le-a fost dată prin „instrucțiunea pentru comitetele comitatense”. Această suprație se va perpetua în cazul adevăririi zvonului despre o posibilă împăcare a regimului cu Ungaria, la care făceau aluzie ziarele germane și maghiare. În cazul realizării unei astfel de împăcări se va amâna de la sine „egala îndreptățire a românilor cu națiunea maghiară în comitatele Transilvaniei, ca și cu sașii în fundul regesc”⁶⁴.

Pe baza aprobării împărătești din 17 februarie 1863, în luna martie cei doi înalți prelați au acționat în direcția desemnării a câte 75 de reprezentanți de fiecare confesiune. Printr-o circulară, episcopul Șaguna i-a numit personal pe cei 75 ortodocși și anume câte doi de fiecare protopopiat. Printre înalții dregători ortodocși se numără și D. Moldovan.

Mitropolitul Șuluțiu nu a numit direct decât persoanele cu poziții mai importante în aparatul de stat. Desemnarea celorlați greco-catolici a lăsat-o la libera alegere a locuitorilor pe comitate, districte și scaune. Numele celor aleși a variat de la 1 preot și 1 mirean în scaunul Miercurea Sibiului la 3 preoți și 6 mireni în comitatul Dăbâca⁶⁵.

Procedul mitropolitului Șuluțiu nu a convenit oficialităților, deoarece alegerea delegaților la conferință îi putea da acestuia caracterul de congres național. De ceea i-a și atras admonestarea din partea cancelarului Nádasy, după cum reiese din scrisoarea trimisă de Șuluțiu lui D. Moldovan la 29 martie 1863. În ea îi mărturisea că în răspunsul dat lui Nádasy a precizat că s-a decis asupra desemnării delegaților prin alegere, fiindcă tot așa a procedat și în 1861; în ambele cazuri: a urmărit să dea „față de congres național și acestor conferințe” fiind convins că numai astfel îndeplinea „dorința națiunii”. De altfel conferința din 1863 o considera ca o continuare a aceleia din 1861⁶⁶.

La 1 aprilie 1863 D. Moldovan îi comunica lui G. Barițiu că va participa la conferința națională, fixată tot la Sibiu ca și cea din 1861. Îl informa, de asemenea, că dorea ca în prealabil să se consulte cu el, cu Șaguna și cu alți participanți la conferință. De aceea se va strădui să sosească la Sibiu cu câteva zile înainte de începerea lucrărilor acesteia. Spre finalul scrisorii îi făcea cunoscut lui Barițiu că materialul publicat de el în „Gazeta Transilvaniei” i-a servit drept bază pentru un articol despre congregațiile comitatense transilvane

64. Ioana Botezan, *Correspondența lui Alexandru Sterca Șuluțiu...* II, p. 541.

65. T.V. Păcățianu, *Cartea de Aur*, vol. II, Sibiu, 1902, p. 731-735.

66. Ioana Botezan, *op. cit.*, p. 542

și despre un posibil congres național al românilor, apărut în „Constitutionelle Österreichische Zeitung” pe care l-a câștigat pentru cauza românească⁶⁷.

Conferința națională de la Sibiu s-a ținut între 20-23 aprilie 1863 sub președinția celor doi înalți prelați: Șuluțiu și Șaguna. Menirea ei a fost de a formula o adresă de mulțumire către monarh pentru răspunsul favorabil dat memoriilor și petițiilor românești din 1860-1861. Era vorba de răspunsul împăratului prin care îi anunța pe români că a dat dispoziții Cancelariei aulice să-i înainteze „propozițiile” privind convocarea și componența dietei în vederea adoptării legii recunoașterii „națiunii române și a confesiunilor ei”. Conferința s-a deschis cu discursurile celor doi copreședinți, a vicepreședintelui Guberniului, V. L. Pop, și a altor vorbitori. A doua zi s-a ales o comisie de 20 de membri care să formuleze adresa de mulțumire. Printre ei figura și D. Moldovan, alături de V. L. Pop și I. Alduleanu, I. Bran de Lemeni, Al. Bohățel, I. Pușcariu, I. Hodoș, I. Mureșianu, T. Cipariu etc. D. Moldovan a fost de asemenea desemnat în ultima zi printre cei zece membri ai delegației care prezenta împăratului adresa de mulțumire însoțită de o nouă petiție în 12 puncte. Revendicările cuprinse în această petiție vor sta la baza întocmirii „propozițiilor” sau propunerilor imperiale pentru proiectele de legi ce urmau să fie dezbătute și aprobate de dietă⁶⁸.

Reîntors la cancelaria aulică de la Viena, D. Moldovan și-a adus contribuția, în ședințele consilierilor, la elaborarea și definitivarea proiectelor de legi ce vor fi înaintate împăratului, pentru a fi trimise apoi sub formă de „propoziții” dietei, în momentul întrunirii ei. O atenție deosebită a acordat-o proiectului ce viza recunoașterea egalei îndreptățiri a românilor ca națiune politică și a limbii lor, precum și regulamentului electoral. Mai ales acestora s-a străduit să le asigure o formulare cât mai favorabilă românilor, reușind să aibă o colaborare fructuoasă în cazul lor cu noul numit vicecancelar Franz Reichenstein. Contribuția lui D. Moldovan la formularea proiectelor de legi se desprinde din scrisoarea primită de Barițiu cu data de 13 mai 1863. Chiar la începutul ei cere acestuia să-i scrie „despre toate, dar despre limbă nu numai principialmente, dar și specialmente”. Referitor la legea electorală afirmă că la insistențele lui s-au introdus paragrafele 36 și 67. Cel dintâi prevedea că alcătuirea comitetelor pentru conscrierea celor cu drept de vot să nu conștea numai din membrii „comunității legale” – care în cazul sașilor era reprezentată de consiliul celor o sută sau al centumvirilor – ci și alergători.

Datorită acestei prevederi urmau să intre în comitetele electorale și români, alături de maghiari și sași. Paragraful 67 prezenta avantajul că, spre deosebire de vechile dispoziții, permitea celor ce întârziu la vot să-l poată da până la închiderea urnelor.

Scrisoarea din 13 mai mai relevă strânsa colaborare a lui D. Moldovan cu principalii lideri ai luptei de emancipare națională în acțiunea de moblizare a tuturor forțelor națiunii în vederea trimerii în dietă a cât mai mulți deputați

67. *George Barițiu și contemporanii săi...* p. 154.

68. T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 729-777.

români. Din ea rezultă că s-a adresat nu numai lui Barițiu, ci și lui Șuluțiu, Axente Sever, Fetti, Grigore Pop din Sebeș, cu îndemnul de a acționa pentru constituirea unor comitete locale de câte zece persoane recrutate din cei mai buni români. Membrii comitetelor urmau să-și asume răspunderea de a procura tabele cu contribuabilii ce plăteau impozite de la 8 florini în sus. Datele din aceste tabele trebuiau comunicate comitetului național de la Sibiu, ales în 1861, pentru a stabili totalitatea voturilor pe care puteau conta românii. În aceeași ordine de idei, membrii comitetelor locale ar fi trebuit să-și impună ca obligație câștigarea pentru candidații români la mandatele de deputați a votului tuturor rudeniilor, prietenilor și cunoscuților. Cu ocazia votării se cerea mai mult ca oricând o deplină solidaritate națională. D. Moldovan indica totuși ca în anumite cazuri alegătorii români să-și dea votul și unor candidați sași sau maghiari care dovediseră o orientare mai realistă în problema națională. În acest sens sfătuieste pe românii din Sibiu să-l voteze pe consulul Grimm, care fusese ales membru onorific al Astei. El sublinia că dacă Grimm va fi ales la Sibiu se va crea o breșă chiar „în centrul Țării Saxone”.

Tot în epistola din 13 mai D. Moldovan îi recomanda lui Barițiu să publice în „Gazeta Transilvaniei” un articol pe tema includerii în „propoziții” și a problemei reorganizării comunelor. Ea este necesară pentru a se da o organizare unitară tuturor localităților, fie ele românești, fie săsești sau maghiare. Numai astfel se putea răsturna vechea organizare bazată pe privilegiile medievale. În dezbaterea problemei reorganizării comunelor recomanda să se facă apel la diplomele imperiale din octombrie 1860 și din februarie 1861.

În sfârșit, prin intermediul scrisorii din 13 mai, D. Moldovan l-a pus pe G. Barițiu la curent nu numai cu proiectul de lege electorală, ci și cu regulamentul de funcționare a dietei, inclusiv cu data deschiderii lucrărilor ei, prevăzută inițial la 21 aprilie, dar amânată ulterior pe 15 iulie 1863⁶⁹.

La 29 mai, mitropolitul Șuluțiu îi dădea de înțeles lui D. Moldovan că a ținut seama de recomandarea pe care i-a făcut-o, informându-l că a trimis circulare preoților, recomandându-le să-și convingă enoriașii cu drept de vot: de necesitatea adoptării unei atitudini de concordie națională cu ocazia alegerilor; de înlăturare a oricărui spirit de partid; de a nu se lăsa amăgiți de promisiuni nici intimidăți de presiuni sau de amenințări. Presiunile, intimidările și încercările de corupție erau posibile în condițiile dominării comitetelor comitatense de către reprezentanții nemeșimii maghiare care aveau tot interesul să încerce diverse mijloace pentru a împiedica alegerea deputaților români⁷⁰.

Într-o altă epistolă, din 12 iunie 1863, mitropolitul Șuluțiu îi recomanda lui D. Moldovan că nici el, nici nou numitul secretar aulic Anghel, să nu candideze pentru vreun mandat de deputat și de asemenea să nu primească nici numirea de regaliști. Îi făcea această recomandare, deoarece considera că legile ce vor fi adoptate de dietă în problema drepturilor politice ale românilor, vor fi înaintate

69. George Bariț și contemporanii săi... p. 155-160.

70. Ioana Botezan, *op. cit.*, p. 543-544.

monarhului prin intermediul Cancelariei aulice. Or, dacă reprezentanții românilor vor lipsi în perioadele sesiunilor dietale, iar la Cancelaria aulică nu vor fi decât maghiari și sași, aceștia vor apăra în mod firesc interese lor naționale.⁷¹

D. Moldovan n-a putut să țină seama de recomandarea lui Șuluțiu, deoarece tuturor înalților funcționari li s-a impus să facă parte din dietă, fie ca deputați aleși, fie ca regaliști numiți de monarh. El n-a candidat totuși în primul tur de scrutin, foarte probabil pentru că se aștepta să fie numit regalist. Dar după ce profesorul brașovean Gavril Munteanu, ales la primul tur de scrutin în două cercuri electorale, a renunțat la mandatul de deputat de la Ighiu, D. Moldovan a candidat pentru acesta din urmă. Procesul verbal al comitetului electoral comitatens din Alba de Jos, cu data de 24 iulie 1863, relevă succesul lui D. Moldovan la al doilea tur de scrutin. Așa se explică de ce el s-a prezentat la dietă și a depus jurământul de deputat numai în ședința din 21 august, deci cu o întârziere de peste o lună și jumătate de la începerea lucrărilor ei. Verificarea mandatului său de deputat s-a efectuat în ședința dietei din 7 septembrie, odată cu acelea ale lui C. Panțiu, G. Roman și F. Reichenstein⁷².

Odată ales deputat, D. Moldovan a fost prezent cu regularitate la ședințele dietei. Dar, după cum rezultă din paginile „Ziarului stenografic al Dietei transilvănene”, el nu a participat la dezbateri. Această rețineră se explică fie prin aceea că nu poseda darul oratoriei, fie mai ales prin poziția lui de înalt funcționar guvernamental. Funcția deținută la Cancelaria aulică l-a determinat să se situeze în general pe pozițiile oficiale ale regimului liberal-constituțional de la Viena cu prilejul votării de către dietă a proiectelor de legi sau a componentelor acestora ori a diferitelor rezoluții adoptate. Astfel s-au petrecut lucrurile în septembrie 1863 cu ocazia discutării proiectului de lege privind proclamarea românei ca limbă oficială în administrația și justiția Transilvaniei, egal îndreptățită cu maghiara și germana. Împreună cu ceilalți înalți funcționari români prezenți la dietă, el s-a alăturat deputaților sași, facilitând adoptarea versiunii oficiale a legii. Ea prevedea însă, pe lângă o serie de aspecte pozitive, și obligativitatea întrebuițării de către comunitățile săsești a limbii germane în corespondența lor cu autoritățile militare din Transilvania și cu cele centrale de la Viena. Or, această prevedere deschidea calea germanizării, ca și în perioada precedentă a neoabsolutismului postrevoluționar. Datorită votului înalților funcționari români s-au respins amendamentele propuse de G. Barițiu și de alți deputați mai radicali de a se asigura limbii române dreptul de a fi folosită atât în relațiile cu dregătoriile echivalente sau inferioare, cât și cu cele superioare.

Într-un mod asemănător au procedat înalții funcționari, deci și D. Moldovan, când s-au discutat regulamentul electoral și proiectul privind organizarea Tribunalului suprem al Transilvaniei. Datorită atitudinii acestor deputați s-au respins amendamentele celor mai radicali care vizau modificarea Legii electorale

71. *Ibidem*, p. 544-545.

72. S. Retegan, *op. cit.*, p. 66-67 și 81-82.

prezentată în versiunea oficială cu censul ridicat de 8 florini în sensul apropierii ei de proiectul de lege mai democratic adoptat de Conferința națională din 1861.

La discutarea organizării Tribunalului suprem, într-o primă fază deputații români majoritari, acționând cu toții în spiritul solidarității naționale, au modificat prevederea proiectului oficial privind stabilirea sediului la Viena, fixându-i ca reședință Blajul. Dar după respingerea proiectului oficial, înalții funcționari, deci și D. Moldovan, au fost chemați la ordine. Din nou ei au fost nevoiți să se alăture deputaților sași și astfel sediul Tribunalului suprem se stabilea în capitala monarhiei, pe linia centralizării puterii de stat preconizată de guvernul Schmerling⁷³.

În intervalul dintre sesiunea din 1863 și cea din 1864, D. Moldovan a figurat printre cei 26 de deputați care au reprezentat Dieta Transilvaniei în Senatul imperial, cum i se spunea Parlamentului central de la Viena. Nici aici n-a luat cuvântul, ci s-a mulțumit să observe atmosfera vieneză și mai ales să stabilească relații cu înalte personalități aflate la cârma monarhiei. O atenție constantă a dat asigurării unor contacte strânse între români și implicit unei colaborări depline între ei. Din relatările lui Barițiu reiese că în tot timpul sesiunii Parlamentului central, casa în care locuia D. Moldovan, ca și aceea a lui V.L. Pop, au constituit locuri de întâlnire și de consfătuire a deputaților români⁷⁴.

Sesiunea Senatului imperial începută în toamna anului 1863 s-a încheiat la 15 februarie 1864, iar Dieta și-a reluat lucrările la 23 mai. D. Moldovan a păstrat și acum o atitudine similară cu cea din anul precedent, dar a urmărit cu interes discutarea și adoptarea noilor legi, îndeosebi acelea referitoare la reorganizarea administrativă și judecătorească a Transilvaniei, precum și dezbaterea problemei construirii căilor ferate. După ce sesiunea dietei din 1864 s-a încheiat și ea, D. Moldovan va fi desemnat din nou între cei 26 deputați transilvăneni care vor participa la Senatul imperial. Acum, mai justificat decât în anul precedent, va păstra o atitudine de exceptativă, deoarece atmosfera politică de la Viena prevestea noua orientare a Curții imperiale spre o împăcare cu aristocrația maghiară. Interesantă e mărturisirea lui Barițiu că el l-a pus la curent pe D. Moldovan despre tratativele dintre Curtea imperială și aristocrația maghiară, despre care a fost informat de conții Zichy⁷⁵.

Dacă până spre sfârșitul anului 1864 tratativele care vor duce ulterior la compromisul dualist au fost secrete, în 1865 vor deveni oficiale. Ele vor determina în vara anului 1865 înlocuirea primului ministru Schmerling cu Beust, a cancelarului Ungariei Zichy cu Maylát, iar a celui transilvan Nádasy cu Haller⁷⁶.

Știrile despre aceste schimbări și tratative i-au alertat pe liderii politici ai românilor. Totuși, unii dintre ei au sperat cătva timp că noua orientare a Curții imperiale nu va anula cuceririle politice ale românilor din 1863-1864. De pildă,

73. *Ibidem*, p. 173-181.

74. G. Barițiu, *op. cit.*, p. 191 și 220-222.

75. *Ibidem*, p. 272 și 304.

76. S. Retegan, *op. cit.*, p. 245.

la 13 iulie 1865, mitropolitul Șuluțiu îi expunea lui D. Moldovan părerea „că-i mare frica sau sfara decât pericolul”. În continuare el îi exprima convingerea că monarhul „bun și drept” nu-și va încălca promisiunea de a nu sancționa uniunea Transilvaniei cu Ungaria, fără a se compromite înaintea Europei și a naționalităților din monarhie. Câteva săptămâni mai târziu, la 4 august scriindu-i lui D. Moldovan de la Vâlcele, Șuluțiu, relatându-i despre consfătuirea magnaților Mikó și Bornemisza cu nemeșimea locală, afirma că subterfugiile nobililor maghiari n-or „să nimicească acvizițiunile noastre naționali politice până acum dobândite” Dar în epistola din 8 septembrie 1865 părăsea tonul optimist și-l întreba plin de îngrijorare pe D. Moldovan dacă era cazul ca românii să ia parte la alegerea deputaților pentru o nouă dietă, deoarece pe baza legilor din 1848, vor rămâne într-o accentuată minoritate. Rămânând în minoritate, românii nu vor avea posibilitatea să împiedice exponenții nobilimii maghiare să voteze din nou uniunea, fără a putea fi obligați să respecte hotărârile dietei anterioare. Șuluțiu exprimă de asemenea temerea că participarea românilor la alegerea noii diete va fi interpretată ca o recunoaștere de către ei nu numai a legilor din 1848, ci și a nulității „valorii vieții transilvănene din 1863-1864” Sub rezerva acestor temeri, Șuluțiu susținea că românii ar trebui totuși să participe la alegerea deputaților, dar nu pentru a accepta în bloc uniunea și recunoașterea valabilității legilor de la 1848, ci pentru a apăra „autonomia țării și valoarea legilor aduse în Dieta Transilvaniei din 1863-1864 cu egalitatea drepturilor naționale”. Dacă autonomia Transilvaniei nu va fi însă salvată cu tot protestul românilor, ei să participe la Dieta Ungariei numai în cazul că aceasta se va angaja să-i recunoască printr-o lege sancționată de monarh ca „națiune regnicolară”, egal îndreptățită din punct de vedere politic cu cea maghiară. Într-o astfel de eventualitate națiunea politică îi va putea cuprinde și pe românii bănățeni și pe cei din comitatele vestice anexate Ungariei. „Deputații unei națiuni de 3.000.000 de suflete” ar impune respect în Dieta Ungariei și ar avea chiar posibilitatea să câștige noi drepturi politice. De aceea i se confesa lui D. Moldovan că în noua conjunctură „am avea lipsă mare de o conferință națională în care să ne înțelegem și să fim într-on cuget și într-o solidaritate, să nu umblăm orbecăind... unii într-o parte, alții în altă parte”⁷⁷.

D. Moldovan s-a decis să nu participe la noua dietă convocată pe baza legii electorale din 1848, după cum reiese din scrisorile trimise în octombrie 1865 lui Barițiu și Șuluțiu. Decizia o justifică cu argumentul că n-ar putea depune jurământul pe constituția feudală nobiliară. El va rămâne toată viața credincios jurământului depus la Blaj în 1848, așa cum s-a exprimat și în conferința națională din 1861. Celor doi adresanți le sugerează ca în cazul participării lor la dieta să se străduiască a-i solidariza pe ceilalți deputați români: 1) să ia cuvântul la dezbateri în limba română, iar dacă vor fi obstrucționați să-și declare în maghiară opoziția față de legile din 1836 și 1847, motivând că le considerau

77. Ioana Botezan, *op. cit.*, p. 547-551.

anulate odată cu sancționarea de către împărat a celei votată de Dieta de la Sibiu în 1863; 2) să-și manifeste dezaprobarea față de votarea precipitată a legii uniunii de către reprezentanții nobilimii maghiare și, pe motivul că ea încalcă în picioare „dreptul popoarelor conlocuitoare”, să se ridice și să părăsească sala „insinuând una reprezentățiune protestoare către maiestatea sa”; 3) să conteste legea electorală din 1791 și să trimită o delegație la monarh pentru a-i cere să o pună în vigoare pe cea înaintată spre sancționarea de către Dieta de la Sibiu în 1863, iar pe baza ei să convoace „una dietă nouă”⁷⁸.

G. Barițiu consemnează și el că D. Moldovan deși fusese numit regalist, n-a participat la Dieta nobiliară de la Cluj, motivând că era bolnav. La rândul său, T. V. Păcățian relevă că adresa minorității românești prin care se protesta contra acelei majorități maghiare ce viza aprobarea de către monarh a legilor din 1848, n-a fost scrisă de M. Orbonaș, I. Bologa, G. Anghel, G. Barițiu, I. Constantin, episcopul Dobra, G. Domșa, P. Manu, G. Munteanu, fiindcă au refuzat să ia parte la lucrările dietei din decembrie 1865⁷⁹.

Prin refuzul lui de a participa la Dieta de la Cluj diin 1865, D. Moldovan a demonstrat că a adoptat o atitudine pasivă față de hotărârea curții imperiale de a o dizolva pe cea aleasă în 1863 și de a proroga legile votate de ea. Pe parcursul anului 1866, el va urmări cu prudență noul curs al evenimentelor politice. Dar spre sfârșitul acestui an el va da concursul lui Ioan Rațiu în acțiunea de înaintare a memoriului adresat împăratului, iscălit de 1493 intelectuali pasiviști. Prin el se solicita respingerea legii uniunii din 1848 și respectarea autonomiei Transilvaniei prin sancționarea regulamentului electoral din 1863 și prin convocarea pe baza lui a altei diete care să fie o continuare a celei de la Sibiu. În legătură cu acest memoriu îi comunică la 18 februarie 1867 lui G. Barițiu că „soarta petițiunii îi în mâinile cele mai înalte”. Totodată îi exprimă îndoiala că memoriul va fi rezolvat favorabil. Previzunea lui D. Moldovan se va dovedi reală, în curând, deoarece după o lună de zile Cabinetul imperial îl va retrimite Cancelariei aulice cu indicația de a-l expedia Guvernului de la Cluj. Tot la 18 februarie îl informa pe Barițiu că dizolvarea Cancelariei aulice se apropia cu pași repezi. Desființarea ei i-o vestește aceluiași Barițiu la 17 martie 1867 cu următoarele cuvinte: „În 11 luna curentă s-a dizolvat cancelaria noastră. Nu vă pară rău că aceea în compozițiunea sa din urmă devenise pernicioasă”. Epistola din 17 martie a constituit totodată și prilejul de a-și informa prietenul că o parte din funcționarii Cancelarilor aulice ale Ungariei și Transilvaniei vor fi puși la dispoziția Ministerului Justiției de la Pesta, iar o altă parte vor fi pensionați. Printre cei pensionați pentru atitudinea lor politică, subordonată apărării intereselor propriei națiuni, se va număra și D. Moldovan. Din primăvara anului 1867 cariera lui de înalt funcționar de stat s-a încheiat⁸⁰.

78. *George Bariț și contemporanii săi...* p. 159-160.

79. G. Barițiu, *op. cit.*, p. 344.

80. *George Bariț și contemporanii săi...* p. 162.

IV. ATITUDINEA LUI D. MOLDOVAN FAȚĂ DE CONSTRUIREA CĂILOR FERATE

Problema construirii unor căi ferate pe teritoriul Transilvaniei a preocupat reprezentanții nobilimi maghiare și cei ai burgheziei săsești încă în primul deceniu ce a urmat revoluției din 1848-1849. Construirea noilor mijloace de transport era impusă de însăși necesitățile progresului economiei capitaliste după înlăturarea principalelor piedici de natură feudală, în urma legilor agrare dintre 1848-1854. Utilitatea lor va fi demonstrată de intrarea în funcțiune, în 1854, a liniei feroviare de pe traseul Baziaș-Oravița care a permis valorificarea superioară a produselor industriale și miniere de la Dognecea, Ocna de Fier, Bocșa, Reșița, Doman și Anina. Importanța ei a crescut în 1858 când a făcut joncțiunea cu cea terminată cu un an înainte între Seghedin-Jimbolia-Sighișoara⁸¹.

În chestiunea construirii modernelor mijloace de transport s-au ivit însă divergențe între reprezentanții burgheziei săsești din Sibiu și cei ai nobilimii maghiare care avea centrul coordonator la Cluj. Cei dintâi s-au străduit să convingă Curtea imperială din Viena să aprobe proiectul unei căi ferate pe traseul Arad-Deva-Simeria-Vințu de Jos-Sibiu-Turnu Roșu, cu o linie secundară spre regiunea carboniferă din Valea Jiului și cu o alta spre Alba Iulia. Ea trebuia să asigure atât legătura cu partea apuseană a monarhiei habsburgice prin intermediul căii ferate ce venea de la Timișoara și mergea pe la Oradea spre Ungaria, cât și joncțiunea cu cea care urma să se construiască în Țara Românească, de la București spre Brăila sau Cernavodă. Menirea acestei căi ferate era de a permite burgheziei săsești din Sibiu să acapareze comerțul monarhiei habsburgice cu Țara Românească și Peninsula Balcanică, dominat până acum de brașoveni.

Teama de a nu pierde poziția dominantă în comerțul cu Țara Românească explică de ce oamenii de afaceri brașoveni se vor ralia proiectului căii ferate dintre Oradea-Cluj-Brașov pentru care milita nobilimea maghiară, întrucât i-ar fi asigurat valorificarea la prețuri ridicate a pământului și a produselor agricole și animaliere de pe moștile ei⁸².

Până în anul 1861 reprezentanții intelectualității și ai burgheziei românești din Transilvania nu au intervenit direct în disputa dintre adepții celor două proiecte feroviare, deoarece fuseseră lipsiți de drepturi politice. În anul 1862, însă când în fruntea luptei pentru construirea liniei feroviare pe traseul Oradea-Cluj-Brașov se va situa burghezia din ultimul oraș, iar Senatul sau Parlamentul central de la Viena va lua în discuție problema construirii căilor ferate în Transilvania, intelectualii români vor părăsi atitudinea de expectativă și se vor pronunța deschis prin memorii și articole de presă. Printre aceștia intelectuali se disting, prin memoriile lor, G. Barițiu și D. Moldovan. Dacă memoriul celui dintâi e mai cunoscut prin strudiul ce i-a fost consacrat relativ recent⁸³, al celui de al

81. Ujhelyi György, *A vasutúgy története* (Istoria căilor ferate), Budapest, 1910, p. 195.

82. G. Barițiu, *op. cit.*, vol. III, p. 149.

83. N. Cordoș, *Memoriul lui George Barițiu referitor la prima cale ferată din România*, în *Apulum*, VII, p. 203-210.

doilea a rămas în amnuscris, fiind deci inedit. De aceea merită o mai mare atenție.

În calitatea lui de înalt funcționar public aulic, D. Moldovan a primit însărcinarea să întocmească un referat în această chestiune pe care l-a înaintat la 5 martie 1862, în limba germană, sub forma unui memoriu. Prin el se pronunța pentru proiectul căii ferate Oradea-Cluj-Brașov, la fel ca și Barițiu. În prima parte a memoriului, el aducea argumente de ordin economic, social, politic și militar, menite să demonstreze necesitatea acestei linii ferate, atât pentru monarhie în întregul ei, cât și pentru Transilvania. Din punct de vedere economic argument că linia ferată feroviară pentru care se pronunța el va stimula deopotrivă agricultura cu anexele ei, industria și comerțul din întreaga regiune ce se întindea de la Oradea până la Brașov. Agricultura Transilvaniei, spre deosebire de cea a României sau Ungariei învecinate, se practica pe suprafețe relativ restrânse și mai puțin productive, fiind supusă la tot felul de vicisitudini. În anii cu recolte compromise și chiar medii, în deosebi când producția de porumb era necorespunzătoare, agricultura transilvăneană nu era capabilă să asigure necesarul întreg de consum. În schimb, când recoltele erau abundente, datorită concurenței cerealelor mai ieftine din țările vecine, agricultorii transilvăneni nu și puteau valorifica la prețuri corespunzătoare surplusul cerealier din cauza lipsei unor mijloace moderne de comunicație. Numai construirea căii ferate pe traseul Oradea-Cluj-Brașov ar fi înlăturat în cea mai mare parte a Transilvaniei neajunsurile din anii cu recolte compromise, deoarece cerealele necesare hranei populației s-ar fi putut importa rapid și la prețuri convenabile din țările vecine. Totodată, în anii favorabili unor producții mari surplusul de cereale s-ar fi valorificat la prețuri rezonabile în alte părți ale monarhiei.

Într-o măsură și mai însemnată putea contribui calea ferată la valorificarea corespunzătoare a renumitelor vinuri de calitate superioară din Transilvania. Dar până nu se construia această modernă cale de transport, viticultorii transilvăneni vor fi nevoiți să le vândă la prețuri mai scăzute decât cele de calitate inferioară din alte părți ale imperiului care aveau la dispoziție piețe de desfacere.

Transilvania dispunea de păduri întinse, de cărbuni, de minereu de fier și de alte bogății ale subsolului. Toate constituiau premize favorabile pentru o dezvoltare rapidă a industriei și deci creșterea bunăstării populației ei la nivelul celei din partea apuseană a monarhiei. Însă până când lipseau căile ferate nu exista posibilitatea valorificării lor decât într-o măsură redusă și la un nivel necorespunzător față de posibilități.

Inexistența unor mijloace moderne de transport făcea ca apele minerale cu efect curativ cu care Transilvania era înzestrată, să nu prezinte aproape nici o valoare. În noile condiții create, odată cu intrarea în exploatare a căilor ferate, ele vor asigura însemnate venituri bănești.

Într-o situație asemănătoare se găsea sarea de la Ocna dejului, Cojocna, Turda și Ocna Mureșului. Atâta timp cât sarea ce se exploata în aceste centre continua să fie transportată cu carele trase de boi și cu plutele, ea rămânea

scumpă și nu putea fi valorificată în măsura dorită în pusta ungară unde i se simțea lipsa.

Înșirând argumentele de mai sus, memoriul lui D. Moldovan urmărea să convingă autoritățile asupra avantajelor economice pe care le oferea calea ferată de pe traseul Oradea-Cluj-Brașov. Ea avea menirea să stimuleze circulația mărfurilor în interiorul Transilvaniei și, în același timp, să sporească în mod considerabil comerțul acestuia cu Ungaria și cu apusul imperiului, pe de o parte, și cu România, pe de altă parte. Întrucât proiectele de cale ferată se discutau și în România, după construirea celei ce se va îndrepta spre Brăila și Galați și deci spre gurile Dunării, s-ar fi putut realiza cu ea joncțiunea liniei feroviare dintre Oradea-Cluj-Brașov prin pasul Buzău. Joncțiunea va permite intensificarea comerțului austriac în bazinul Mării Negre, inclusiv al celui practicat cu portul Odesa și cu partea meridională a Rusiei țariste. În legătură cu comerțul dintre Austria și sudul Rusiei, la a cărei mijlocire contribuia și Transilvania, autorul memoriului atrăgea atenția că, dacă nu se aproba construirea căii ferate dintre Oradea-Cluj-Brașov, atunci el urma să fie acaparat de cea dintre Lwov-Cernăuți, pe punctul de a fi aprobată în capitala monarhiei.

Nobilimea maghiară și burghezia brașoveană argumentau printre altele că linia feroviară Oradea-Cluj-Brașov, urmând să străbată mai multe comitate cu o populație majoritară românească, precum și o parte din scaunele săsești și secuiești, va satisface toate naționalitățile din Transilvania. D. Moldovan invoca în plus faptul că ea, trecând pe la Turda și în apropierea de Alba Iulia, va putea aduce avantaje materiale chiar și pentru moșii din Munții Apuseni.

În continuarea memoriului se argumenta că aprobarea și construirea căii ferate menționate va facilita un control administrativ mai eficient al Transilvaniei din partea guvernului central de la Viena. În același timp va crea transilvănenilor posibilitatea de a ajunge în capitala monarhiei „cu mare cruțare de bani și de timp” pentru a-și rezolva afacerile. Dar până când Transilvaniei îi vor lipsi mijloacele de transport moderne, locuitorii ei vor continua să se considere tot atât de îndepărtați de Viena că și de țărmurile Atlanticului. În acest sens invoca diferența de timp în efectuarea unei călătorii de la Oradea spre marile centre urbane din partea de apus a imperiului și aceea spre estul Transilvaniei. În primul caz, datorită trenurilor, un călător putea ajunge de la Oradea la Viena, Praga sau Veneția în cel mult 48 de ore, pe când până la Brașov îi erau necesare două-trei săptămâni deoarece nu aveau la dispoziție decât poștalionul.

Lipsa mijloacelor moderne de transport făcea deosebit de dificilă deplasarea unităților miliare. Un regiment, de exemplu, avea nevoie, chiar în condiții de timp favorabil, de 20-25 de zile pentru a ajunge de la Oradea la Brașov. Construirea căii ferate dintre aceste două localități prezenta o importanță deosebită din punct de vedere strategic. Ea scurta timpul necesar parcurgerii distanței din centrul spre estul monarhiei, pentru mari unități militare, la două-trei zile în caz de pericol extern. Referindu-se la recentul război al Crimeii, autorul memoriului atrăgea atenția asupra liniei ferate pentru care se pronunța, afirmând că aprobarea ei era „cu atât mai presantă, cu cât rezolvarea problemei orientale se apropia zi de zi”.

Încercând să convingă cercurile guvernamentale vienezе să nu acorde prioritate traseului Arad-Sibiu-Turnu Roșu întrucât trebuia să înfrunte concurența navigației mai ieftine de pe Mureș, D. Moldovan dezvolta în memoriul său noi și noi argumente în favoarea celui dintre Oradea-Cluj-Brașov. Astfel, apela la raportul celor trei ingineri care au prospectat parcursul acestei linii în anii 1856-1857; invoca asentimentul dat de consilierul ministerial, cavalerul de Geza, în 1860; se referea la memoriul Societății de cale ferată Tisa, deși acesta se pronunța și în favoarea celeilalte căi ferate; înșira rapoartele contelui Toldalagi, președintele comitetului nobiliar de cale ferată din Cluj, precum și numeroasele petiții ale autorităților comitatense, scaunale și orășenești, redactate în sprijinul traseului Oradea-Brașov etc. Amintind de asentimentul consilierului ministerial de Geza preciza că el și l-a dat numai după ce a fost asigurat că pe traseu existau cantități îndestulătoare de pietre de calcar, necesare construirii căii ferate.

Menținând petițiile autorităților comitatense, scăunale și orășenești, D. Moldovan argumenta că din partea lor soseau oferte de colaborare, desigur pentru a convinge nu numai guvernul imperial, ci și capitaliștii concesionari care trebuiau să investească importante sume de bani în construirea căii ferate. Autoritățile locale se ofereau să pună la dispoziția constructorilor atât forța de muncă, cât și materialele necesare. În ofertele lor făceau aluzie și la posibilitatea guvernului central de a convinge populația că voia „să promoveze, după putință, bunăstarea și în această țară.” Nu lipsea nici afirmația că linia ferată va ridica potențialul economic al locuitorilor din zonele pe unde urma să treacă, încă în timpul construirii ei. În consecință, s-ar fi potențat și capacitatea acestora de a face față impozitelor sporite.

În finalul memoriului său, D. Moldovan recunoștea zilnic că linia feroviară pentru care milita el ridica obstacole de ordin tehnic și financiar greu de învins. Dar astfel de obstacole ridica și construirea celei dintre Arad-Sibiu-Turnu Roșu. Întrucât situația financiară a monarhiei nu permitea construirea căii ferate transilvănene direct de către stat, el sugera înființarea unor societăți particulare pe acțiuni cărora să li se acorde concesionarea. Rugând guvernul să examineze cu atenție memoriul și anexele sale, își exprima convingerea că până la urmă proiectul pe care-l sprijinea va primi aprobarea solicitată⁸⁴.

Argumentele aduse de D. Moldovan în memoriul său în favoarea principalei căi ferate din Transilvania impresionează prin logica și puterea lor de convingere. Făcând o paralelă între memoriul acestuia și cel al lui Barițiu rezultă că ambele vizau în primul rând satisfacerea unor interese economice, dar și politice, ale poporului pe care-l reprezentau. Într-adevăr, subliniind că linia feroviară dintre Oradea-Cluj-Brașov-pasul Buzău va contribui la progresul general al Transilvaniei, ei nu ezitau să scoată în evidență că aceasta urma să creeze condiții și pentru dezvoltarea economică a unor întinse ținuturi locuite de o

84. Arh. St. Cluj-Napoca, *fond. Arhiva familiei Moldovan*, ms. nr. 71/1862, filele 1-55.

populație majoritară românească. Desigur, ei se gândeau în primul rând la ridicarea potențialului economic al țăranilor români din satele situate de-a lungul căii ferate.

Cei doi reprezentanți ai burgheziei române din Transilvania nu pierdeau din vedere nici obiectivul politic mai îndepărtat: adâncirea interdependenței dintre economia transilvăneană și aceea a României, ca o premiză indispensabilă a viitoarei lor unificări într-un stat unitar. Dacă în memoriul lui D. Moldovan acest obiectiv este mai mascat și asupra lui nu se insistă, fiind adresat autorităților habsburgice vieneze, în schimb în cel al lui G. Barițiu poate fi identificat mai ușor printre rânduri. De altfel, acesta din urmă, spre deosebire de D. Moldovan nu s-a mulțumit să militeze pentru construirea căii ferate numai pe calea memoriilor, ci a întreținut interesul opiniei publice prin intermediul presei. Aproape toate comentariile apărute în „Gazeta Transilvaniei” în 1862 și în anii următori în legătură cu importanța noului mijloc modern de transporturi îi aparțin lui⁸⁵.

Până la urmă, disputa dintre partizanii celor două proiecte de cale ferată s-au dovedit neîntemeiate. Progresele capitalismului, conjugate cu interesele bugheziei austriece și ale moșierimii, au impus cercurilor guvernante de la Viena și apoi celor de la Budapesta să țină seama de realitățile și necesitățile concrete ale Transilvaniei. În consecință, între 1865-1868, au aprobat mai întâi construirea liniei feroviare dintre Arad și Sibiu și apoi a aceleia dintre Oradea-Brașov, ambele urmând să facă joncțiunea cu cele ce se vor pune în funcțiune în România. Construirea căii ferate Arad-Sibiu-Turnu Roșu s-a efectuat între 1868-1870. Între 1868-1870. s-a edificat de asemenea prima porțiune a celeilalte linii feroviare principale pe porțiunea Oradea-Cluj, terminarea ei încheindu-se în anii imediat următori⁸⁶.

Intrarea în funcțiune a căii ferate dintre Oradea și Cluj au determinat autoritățile comitatului să intre în tratative cu „Consoțiiul drumului de fier dintre Crișuri” pentru construirea unei linii de la Iosaș la Brad. Consoțiiul a condiționat acoperirea de către comitat a cheltuielilor pentru lucrările preliminare necesare prospectării traseului, care se ridicau la 5600 florini. Drept urmare, la 5 septembrie 1870, prefectura comitatului a inițiat constituirea „Comitetului drumului de fier din Zarand” cu misiunea de a se strădui să procure această sumă. Comitetul s-a format din reprezentanți ai moșierimii maghiare și ai burgheziei române. El a hotărât să emită cu data de 11 septembrie 1870 „foi de subscripție”, pe care le-a trimis atât comunităților sătești, cât și proprietarilor particulari mai bogați pentru a le completa în termen de 30 de zile. Acelora ce subscriau sume mai mari de 200 florini, comitetul se angaja să le elibereze acțiuni întregi, iar celorlalți, în raport cu banii subscriși, fracțiuni de jumătate, de un sfert, de o optime etc. Printre cei solicitați se subscrie acțiuni s-a numărat și

85. *Gazeta Transilvaniei*, nr. 33, 36, 68, 72 și 81 din 1862; nr. 108 și 117 din 1863, nr. 3, 4, 5, 34 și 36 din 1864; nr. 6, 16, 22 și 54 din 1865; nr. 25 din 1868.

86. Képeșy A. *A magyar vasutgy története* (Istoria chestiunii căilor ferate maghiare) Budapeșt, 1908, p. 66.

fostul consilier aulic D. Moldovan, în calitate de proprietar în localitatea Trestia. În scrisoarea care însoțea „foaia de subscriere”, vicepreședintele „Comitetului drumului de fier” îl ruga să-i convingă pe alți proprietari din comitat să contribuie la acoperirea celor 5600 florini. Fiindcă această sumă n-a putut fi strânsă integral prin subscrieri benevole, vicepreședintele „Comitetului drumului de fier din Zarand” i-a trimis lui D. Moldovan a altă scrisoare cu data de 24 septembrie 1870. Prin intermediul ei îl solicita să intervină cu autoritatea și prestigiul lui de fost înalt funcționar de stat pe lângă autoritățile guvernamentale de la Budepasta și Viena pentru a sprijini „cu toată căldura” cauza „drumului de fier”⁸⁷.

În 1870, când i s-a propus să sprijine acțiunea de a se construi o cale ferată până la Brad, D. Moldovan era pensionar de trei ani. De fapt, din 1867, când a încetat activitatea de consilier la Cancelaria aulică din Viena, el s-a reîntors la Deva în casa părintească. Deși pensionar, a continuat să manifeste interes față de lupta de emancipare națională a românilor transilvăneni. Acest interes se reflectă în corespondența pe care continuă să o poarte cu G. Barițiu. Astfel, într-o scrisoare din 15 mai 1872 îl invită pe prietenul său de la Sibiu, unde se deplasase și el, informându-l că acolo va sosi și mitropolitul greco-catolic de la Blaj pentru a discuta cu cel ortodox o problemă de interes vital pentru poporul român. D. Moldovan nu preciza problema, dar se poate presupune că se referea fie la intenția primului ministru Lónyay Ményhert de a purta tratative cu liderii transilvăneni pentru o „împăcare” cu guvernul, în care scop se va adresa celor doi mitropoliți, fie la diferendele dintre pasiviști ce puteau aduce prejudicii solidarității naționale. Tocmai pentru a putea avea posibilitatea să-i ajute pe cei doi înalți prelați cu sfatul lor în luarea unei decizii juste în chestiunea respectivă, autorul scrisorii îi propunea prietenului său G. Barițiu să vină și el la Sibiu⁸⁸.

Într-o altă epistolă din 23 februarie 1878 îi exprima lui G. Barițiu satisfacția că s-a decis să se mute la Sibiu pentru a scoate noul organ de presă „Observatorul”. Totodată se oferea să colaboreze la noul ziar și-i promitea că-i va trimite „materiale, strânse după exemplul albinilor”. Se referea, firește, la „materiale” strânse în anii îndelungatei sale activități de înalt funcționar de stat într-o perioadă deosebit de frământată din punct de vedere politic. În aceeași scrisoare îi sugerează lui G. Barițiu să profite de stabilirea lui la Sibiu pentru a pune ordine în biblioteca Astei, în calitate de secretar al asociației. Îi propune, de asemenea, să inițieze strângerea a 2000 florini în vederea trimerii la expoziția internațională de la Paris a trei-patru tineri români specializați în științele naturii, în tehnică, în industrie precum și în literatură, cu scopul de a se informa asupra prognozelor înregistrate de popoarele europene în diverse domenii de activitate productivă și culturală⁸⁹.

87. Arh. St. Cluj-Napoca, *fond. Arhiva familiei Moldovan*, ms. nr. 56, 2027 și 2121/1870.

88. *George Barit și contemporanii săi...* p. 163.

89. *Ibidem*, p. 164-165.

D. Moldovan a urmărit cu interes tratativele dintre 1878-1880 purtate între liderii celor două partide naționale care se vor încheia cu unificarea lor în 1881. Deși în 1881 el va împlini 70 de ani, corespondența pe care va continua să întrețină cu G. Barițiu îl arată activ. Într-o scrisoare din 1885, de exemplu, îi aprobă decizia de a renunța definitiv la jurnalistică pentru a-și dedica anii pe care-i mai avea de trăit elaborării istoriei Transilvaniei pe ultimii două sute de ani. Recomandându-i s-o redacteze „sine ira el studio”, îl sfătuia să acorde o atenție deosebită perioadei pe care au trăit-o și au străbătut-o împreună⁹⁰.

Viul interes pe care-l va manifesta până în ultimii ani ai vieții față de soarta românilor din monarhia dualistă austro-ungară se reflectă mult mai clar într-o însemnare din septembrie 1887, păstrată în manuscris cu titlul: „În cauza întâmpinării împăratului și regelui Francisc Iosif în Deva și Cluj”. Însemnarea relevă că D. Moldovan stabilit la Sibiu, aflând de vizita ce urma s-o întreprindă monarhul în Transilvania, în dimineața zilei de 4 septembrie s-o dus la Iacob Bologa și i-a cerut să meargă la mitropolitul ortodox Miron Romanul, pentru a-i propune să convoace o consfătuire la care, pe lângă ei doi să-i invite pe P. Cozma, pe episcopul Mețianu de la Arad și pe Ioan Brad de Lemeni de la Brașov, aflați în orașul de pe Cibin. Consfătuirea a avut loc în dimineața aceleiași zile cu participarea celor menționați mai sus, cărora li s-a adăugat și V. Babeș, venit și el la Sibiu. Cu ocazia consfătuirii a propus ca o delegație, în frunte cu mitropolitul ortodox, să-l întâmpine pe împărat la Deva pentru a-l atenționa fie verbal, fie printr-un memoriu scris, asupra opimării la care erau supuși românii, din partea cercurilor guvernante maghiare, prin încălcarea drepturilor școlare și bisericești, inclusiv în domeniul folosirii limbii lor materne. Totodată a promis că, întrucât se va duce la Blaj pentru a asista la înmormântarea canonicului Timotei Cipariu, va folosi prilejul pentru a-l îndemna și pe mitropolitul greco-catolic Ioan Vancea să procedeze la fel, când îl va întâmpina pe monarh la Cluj.

D. Moldovan și-a respectat promisiunea făcută în consfătuirea de la Sibiu. După cum el însuși mărturisește, la 5 septembrie s-a deplasat la Blaj, împreună cu o delegație a comitetului Astei formată din Bologa, Măcelariu și Barițiu, care au cinstit astfel memoria aceluia ce a fost președinte al asociației din 1877 până în 1887. A doua zi după înmormântarea lui Cipariu, D. Moldovan, I. Bologa și G. Barițiu au avut o întrevedere cu mitropolitul Vancea, căruia i-au făcut o expunere asemănătoare cu cea prezentată lui Miron Romanul. Vancea a promis că se va strădui să-i expună împăratului cauza națională cu ocazia omagierii lui la Cluj. D. Moldovan își încheie reflexiile cuprinse în însemnarea din 1887 cu următoarele cuvinte: „Despre pașii întreprinși de mitropoliți în direcția de mine consultată nu am aflat afară de aceia ce s-au publicat prin gazete”⁹¹.

Doi ani mai târziu, în 1887, D. Moldovan, cu sănătatea șubrezită, a încetat și el din viață, regretat de contemporanii lui, îndeosebi de amicul său de o viață, George Barițiu.

90. *Ibidem*, p. 165-166.

91. Art. St. Cluj-Napoca, *fond Blaj*, ms. 13086.

*
* *

Activitatea de înalt funcționar desfășurată de D. Moldovan între 1848-1867 permite să se reliefeze că el s-a remarcat în acest interval de timp printre intelectualii cei mai reprezentativi ieșiți din rândurile burgheziei românești în formare care, în aspirațiile ei progresiste spre libertate și progres, urmărea să înfăptuiască emanciparea socială și națională a poporului român din monarhia habsburgică. În preajma și în timpul revoluției din 1848 această emancipare viza scoaterea majorității populației românești din lanțurile independenței iobăgești, dar și din inferioritatea politică în care fusese ținută de-a lungul evului mediu. De aceea a fost firească aversiunea lui D. Moldovan față de această orânduire, față de legile nedrepte adoptate de-a lungul ei de cei ce deținuseră puterea economică și politică, prin care poporul cel mai vechi și cel mai numeros din Transilvania a fost declarat tolerat în propria lui țară. Dorința de a contribui la repararea nedreptății seculare ce i se făcuse poporului al cărui fiu era, explică de ce D. Moldovan a participat la Adunarea Națională de la Blaj din 15-17 mai 1848, unde a depus jurământul de credință față de propria lui națiune, pe care-l va respecta cu sfințenie toată viața. Aceeași dorință l-a determinat să accepte să facă parte din delegația ce trebuia să prezinte împăratului de la Viena petiția – care reprezenta de fapt programul revoluționar în 16 puncte – de emancipare socială și națională, adoptat la Adunarea de la Blaj. Prezența lui în această delegație nu era întâmplătoare. Educația primită în familie și în școlile absolvite, dar și conjunctura politică din 1848, l-au făcut să se numere printre acei intelectuali români care erau convinși că vor ajunge să dobândească emanciparea națională printr-o politică de colaborare cu Curtea imperială din Viena. Această convingere se va întări în urma triumfului revoluției în capitala monarhiei care a fost însoțită nu numai de răsturnarea regimului feudal absolutist al lui Metternich, ci și de adoptarea unei constituții ca o orientare burghezo-democratică ce promitea naționalităților o autonomie limitată.

Spre deosebire de cercurile guvernante din Viena, vârfurile nobilimii liberale maghiare ajunse la cârma revoluției din Ungaria, în frunte cu Kossuth, nu se arătau dispuse să facă nici un compromis în problema recunoașterii românilor și a celorlalte naționalități nemaghare ca națiuni politice egal îndreptățite. Iată de ce, după ce revoluția relativ pașnică se va transforma în toamna anului 1848 în război civil D. Moldovan, numit prin jude sau loțiitor al comitetului suprem din comitatul Hunedoara, se va strădui să asigure aprovizionarea armatei austriece și deopotrivă a celei populare din Munții Apuseni, a lui lăncu și Buteanu, care colaborau în lupta dusă contra insurgenților maghiari intransigenți.

Speranța că până la urmă colaborarea cu autoritățile habsburgice putea aduce foleose cauzei poporului român l-a determinat pe D. Moldovan să îndeplinească și în deceniul postrevoluționar importante funcții în aparatul de stat din Transilvania. De altfel, persistența în tot acest deceniu a ostilității dintre Curtea imperială și exponenții nobilimii liberale maghiare învinse în războiul

civil, a înlesnit ascensiunea în dregătorii mai mult sau mai puțin importante și a altor intelectuali români cunoscători ai limbii germane oficiale. Se impune însă să se precizeze că D. Moldovan nu a înțeles să colaboreze cu autoritățile în mod servil, ci pentru a aduce serviciul poporului român prin funcțiile deținute în anii de după revoluție. El a căutat să fie cât mai folositor națiunii, chiar dacă în acești ani funcționarilor imperiali li se pretindea să-și îndeplinească îndatoririle deasupra intereselor etnice sau de clasă. Dar din 1861-1862, când va deveni mai întâi secretar și apoi consilier al Cancelariei aulice transilvănene de la Viena, în noile condiții ale regimului liberal-constituțional, el va declara deschis că înțelege să îndeplinească aceste înalte demnități ca român, potrivit jurământului depus în 1848 pe Câmpia Libertății. Ca funcționar român a participat la conferințele naționale din 1861 și 1863, iar în 1863-1864 ca deputat desemnat de alegătorii români la Dieta de la Sibiu și la Parlamentul central de la Viena.

Desigur, în condițiile regimului liberal-constituțional, D. Moldovan a adus o contribuție mai însemnată la cauza emancipării naționale, în comparație cu perioada anterioară. Prin noile funcții de secretar și apoi de consilier aulic, fiind în apropierea factorilor de decizie din capitala monarhiei, el s-a străduit în 1861-1862, cu un devotament stăruitor, să contracareze influența nefastă a reprezentanților aristocrației maghiare pe lângă cercurile guvernamentale vieneze și să le convingă pe acestea din urmă de atașamentul românilor față de politica lor mai liberală. Eforturile lui principale s-au îndreptat în 1861-1862 îndeosebi în direcția obținerii aprobării convocării Dietei Transilvaniei, singura care putea adopta legea recunoașterii românilor ca națiune politică egal îndreptățită. Meritul lui constă în aportul adus la convingerea autorităților centrale vieneze, în 1863, să aprobe în sfârșit convocarea dietei, pe baza unui regulament electoral la a cărui redactare a contribuit și el, după cum reiese din corespondența purtată cu Barițiu. Pe baza acestui regulament Dieta aleasă a avut o majoritate românească și astfel s-au putut adopta cele două cunoscute legi privind egala îndreptățire a națiunii române și a limbii sale. Prin rolul jucat în corectarea temporară a nedreptății impuse poporului român, D. Moldovan poate fi considerat printre personalitățile politice cele mai însemnate din anii regimului liberal-constituțional. În calitatea lui de consilier aulic a izbutit să aducă servicii cauzei naționale și după 1865, când s-a produs orientarea deschisă a Curții imperiale vieneze spre compromisul dualist care se va pertracta în 1867. Astfel a procedat de exemplu, în 1866, când a făcut posibilă ajungerea petiției românești cu 1493 de semnături la împărat, cu toată opoziția exponenților aristocrației maghiare.

Se poate conchide, așadar, că D. Moldovan a fost omul vremii sale. El rămâne o figură luminoasă pentru perioada 1848-1867 prin subordonarea fără exitare a intereselor lui particulare celor de interes general ale emancipării naționale. Spre deosebire de alți intelectuali contemporani cu funcții guvernamentale ca P. Dunca sau I. Alduleanu, care au adoptat o atitudine de renegați prounioniști, D. Moldovan și-a păstrat poziția demnă de român, de „funcționar iubitor de adevăr”, cum îl caracteriza prietenul său Barițiu. La fel ca și Barițiu a refuzat să participe la Dieta nobiliară din 1865, preferând să rămână

credincios legilor adoptate de cea din 1863-1864 care au consfințit prima și ultima dată, până în 1918, dreptul românilor din Transilvania de a avea acces la puterea politică. Pentru atitudinea sa constant fidelă cauzei emancipării naționale a poporului român, el va fi pensionat de noile autorități instaurate la puterea politică după încheierea compromisului dualist austro-ungar în 1867.

ANEXA

Sibiu, 4 septembrie 1887

**ÎN CAUZA ÎNTÂMPINĂRII ÎMPĂRATULUI ȘI REGELUI FRANCISC IOSIF
ÎN DEVA ȘI CLUȘIU**

Am fost la fratele Iacob Bologa în 4 septemb(rie) 1887 dimineața la 6 ore – cari încă dormia – care deșteptându-să fu provocat de mine să se ducă la mitropolitul Miron Romanu și să-i spună ca să mă cheme la dânsul și pe lângă mine să cheme la dânsul și pe episcopul Mețian care se afla la Sibiu, Cozma, Iohan Bran bătrânul care venisă de la Brașov și Bologa, pentru că eu voiesc am(i) da părerea mea pentru întâmpinarea majestății sale.

Se-au dus Bologa la mitropolitul, eu însă l-am așteptat la cafeneaua în uliță unde au sosit și Bran.

Nu mult după aceea se-au întors Bologa de la mitropolitul, anunțând că au fost la dânsul, i-au descoperit pofta mea, fiind acolo și episcopul Mețian și Babeșiu – pe lângă toate că eu pe Babeș îl țin de prea svătos nu am avut nici în contra lui să fie de față – mitropolitul declarându-se că poștește să mergem. M-am dus tot atunci dimineața cam pe la 7 ore însoțit de Bran și Bologa, afând acolo pe mitropolitul, episcopul Mețian, Cozma, Babeș unde silindu-rnă mitropolitul să șed pe canape ne-am pus la consultațiune.

Deloc am și început eu a historiza despre cauza și necazurile românilor ce avem a suferi de la ocârmuire, care în contra legilor ne apasă limba și drepturile noastre în școală și biserică și pe lângă toate că putem presupune că majestatea sa va ști despre supărările noastre; mitropolitul la ocaziune bine venită – și dacă nu în auzul altora și cu ocaziunea prezentării sale cu deputațiunea naintea majestății sale în Deva – să stârnească că dânsul ca consiliariu a majestății sale a câștiga o audiență privată și să spună majestății sale că pe lângă toate că acum se află la români o mulțime de inteligenți, aceia nu mai pot răzbi cu încercările a domoli opiniunea poporului român, care din zi în zi văzând tot mai mari asupriri, începe a slăbi din îndătinata credință și alipire către tron și dinastie crezându-se sacrificați inamicului element maghiar și să roage pe majestatea sa pentru scut și influențarea sa părintească.

Am pomenit că ar fi bine de a încerca modul și privilegiul-așia cum odinioară au făcut episcopii Moga și Bob – în înțelegere cu mitropolitul Vancia. Am zis mai departe: că murind canonicul Cipariu mă voi duce în 5 septemb(rie) adecă mâne la înmormântarea aceluia și cu ocaziunea acea asemenea procedând oi ruga și pe mitropolitul Vancea ca să facă și dânsul asemenea pași cu ocazia prezentării sale cu deputațiunea înaintea majestății sale la Clușiu. În fine m-am exprimat: că aflarea formei și modelul despre pașii ce sunt a se întreprinde las în înțelepciunea mitropoliților.

Opiniunea aceasta a mea a fost în principiu de toți primită – anume mitropolitul a promis că o fi precum a fost și până acum – în cauza aceasta cu

toată atențiunea nu crede în ea că pașii ceruți va putea face cu mitropolitul Vancea în conglăsuire, întâmplându-se să fie atacat din partea clerului de la Blașiu unde poate să fie alte intențiuni față cu acârmuirea.

În 5 septembr. am călătorit la Blașiu la înmormântarea canonicului Cipariu, la care au mers și o deputațiune de la Asociațiunea pentru cultura poporului român din Sibiu, a cărui prezident fu Cipariu, anume Bologa, Barițiu, Măcelariu, primiți fiind ca oaspeți în reședința mitropolitană unde fiind de mitropolitul Vancea chemați la prânziu. După prânziu fusă ceremonia înmormântării, la care au asistat pe lângă mitropolitul tot clerul din Blașiu. La groapă au ținut Bariți o cuvântare în memoria lui Cipariu. În cimitiriu văzui și mormântul mitropolitului Șuluțiu supt crucea de marmoră, care trăind 74 (de) ani au murit în anul 1867.

În 6 septembr prezentându-mă însoțit de Bologa și Bariț naintea mitropolitului Vancea și historisind cauza românilor așa cum o făcui față de mitropolitul Miron l-am rogat și pe dânsul a face tot asemenea pași naintea majestății sale la Clușiu, care asemenea a promis a fi cu atențiune la cauza noastră.

Am cercetat apoi pe canonicii Papfalvi, Veștemean, Negruțiu, Vlasa, Albini, apoi am venit acasă la Sibiu. În fine am provocat pe Bologa să spună mitropolitului Miron despre cele întâmplate în Blașiu.

P.S. Despre pașii întepriși de mitropoliți în direcțiunea de mine consultată nu am aflat – afară de aceia ce s-au publicat prin gazete.

Dimitrie Moldovan

Doc. nr. 13086. la Arhivele Statului din Cluj-Napoca, fond Blaj, arh. lui Ioan Micu Moldovan

DIMITRIE MOLDOVAN – EIN SOHN DER STADT DEVA**Zusammenfassung**

Der im Jahre 1811 in Deva geborene Dimitrie Moldovan absolvierte noch vor dem Jahre 1848 die Politechnik aus Wien und die Montanoder Bergbauakademie aus Schemnitz. Nach dem Ausbruch der Revolution schloß er sich dem Kampf der Rumänen aus der Habsburger Monarchie für soziale und nationale Emanzipation an. Er nahm an der Nationalversammlung von Blaj vom 15.-17. Mai 1848 teil, wo er gegenüber seiner eigenen Nation den Treueschwur, den er sein ganzes Leben hindurch einhalten sollte, ablegte. Im Herbst des Jahres 1848, als sich die bis dahin verhältnismäßig friedliche Revolution in einen Bürgerkrieg verwandelte, hatte er das Amt des Vizegespans des Komitats Hunedoara inne. In dieser Eigenschaft bemühte er sich, die Versorgung des österreichischen Heeres und des von Avram Iancu und Ioan Buteanu geführten rumänischen Volksheeres zu gewährleisten. Diese kämpften gegen die ungarischen Insurgenten, die die Rumänen und anderen nichtmagyarischen Völker nicht als gleichberechtigte politische Nationen anerkennen wollten. Nach der Niederschlagung der Revolution war er vom Herbst des Jahres 1849 bis 1854 stellvertretender Hauptmann des Militärdistrikts Alba Iulia, der die Komitate Hunedoara, Unteralba und Târnava sowie den Brooser Stuhl umfaßte. Als im Jahre 1854 die Militärdiktatur mit einem Zivilregime ersetzt wurde, wurde er Kommissar 1. Klasse des Brooser Stuhls im Rahmen des Distrikts Hunedoara und etwas später auch Stellvertreter des in der Stadt Orăştie eingerichteten Urbarialgerichts. Wie auch in der Zeitspanne 1848-1849 verstand er es auch in dem nachrevolutionären Jahrzehnt, mit den habsburgischen Behörden zusammenzuarbeiten, um dem rumänischen Volk durch seine innegehabten Ämter zu dienen. Während er bis 1860 seinen Dienst als kaiserlicher Beamter erfüllte, erklärte er in der Zeitspanne von 1861 bis 1867, als er zuerst Sekretär und dann Rat an der Siebenbürgischen Hofkammer aus Wien wurde, öffentlich, daß er diese Ämter als Rumäne und gemäß seines 1848 auf dem Freiheitsfeld von Blaj abgelegten Schwurs ausübe. Und tatsächlich erwies er vor allem zwischen 1861-1865 der Sache der nationalen Emanzipation große Dienste durch die den rumänischen Führern übermittelten Informationen und Anweisungen hinsichtlich der Orientierung der Regierungskreise aus Wien, sowie auch als Abgeordneter des rumänischen Landtags von Sibiu, der die beiden Gesetze hinsichtlich der Gleichberechtigung der rumänischen Nation und ihrer Sprache annahm. Hingegen lehnte er es ab, an dem im Herbst des Jahres 1865 auf Grund des feudalen wahlgesetzes von 1791 gewählten Landtag mit einer überwiegend adligen Zusammensetzung teilzunehmen, weil dieser so konzipiert war, um den Anschluß Siebenbürgens an Ungarn entgegen dem Willen der Mehrheit der hier lebenden Bevölkerung zu erleichtern. Infolgedessen wurde er 1867, als der österreich-ungarische Ausgleich zustandekam, pensioniert.